KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVI. évfolyam. November – December. 6. füzet.

Kriza János emlékezete.[1]

Irta: Dr. Boros György.

Gyújts régi fénynél új szövétneket.

Ezelőtt 14 hónappal hódoltunk a Dávid Ferenc nagy szellemének. A messzi távol ködében kerestük lábnyomait Fakult foliánsok molyette lapjait forgatva vártuk a hangot, melytől a Szentmihálytemplomnak most is ép falai rezegtek. A durva kőtömeg elnyelte, a betűk csak nehezen érthető szavakba burkolt gondolatokat tartottak lekötve. Szerettük volna érinteni palástja foszlányait, megcsókoltuk volna jobbkezének kövült maradványát, mint szent ereklyét, de mindezekből sem jel, sem hang nem elégítette ki a mi kivánságunkat. Ez a nép jelt kivánt, de jel nem adatott néki.

De hát mi zengi túl a bérceket, mi éli túl az éveket: a hír, a hír. Ez tudtul adta, hogy az ő nagy lelke belefújt abba a trombitába, amelytől a halottak megébrednek, az élők szívökhöz kapnak és fölpezsdült vérük hevétől hajtva haladnak tovább azon az uton, amelynek folytatása az örökkévalóság.

Azon a megfutott uton erős lábnyomokat őrizett meg számunkra a XIX-ik száz esztendő. Ezeket saját szemünkkel láttuk és a Dávid Ferenc 21-ik püspöki utódjában Kriza Jánosban az új felvilágosodás tipikus papi alakját tiszteltük. Háromszáz év választotta el őket egymástól. A XVI-ik, melyben Dávid élt, látta megsemmisülni Árpád hős magzatait a csatatéren, de együtt emelkedett föl a lelki sférák isteni honába azokon a szárnyakon, amelyeket Luther növelt s amelyekhez testet és lábakat adtak a többi reformátorok. Ő, Dávid, új lelket lehelt a testbe, de ahhoz nem volt elég harsány hangja, kellett még buzogány súlyát fölérő tolla, bátorsággal páncélozott keble és harcra mindig kész elszántsága.

[1] Felolvasás az unitárius lelkészkör közgyűlésén 1911. okt. 28. Kolozsvár.

A XIX-ik száz püspöke mint gyermekifjú látta tehetetlenségben sínyleni a korsikai oroszlánt, hallotta csörgeni a tollat forgató kézen a bilincset, érezte a vagyonától már százéve megfosztott kolozsvári gyülekezet sinylődő szenvedését. Sem a hazában, sem egyházában nem látott egyetlen reménysúgárt ifjú évei legjavában. Sovány kezéből kiütötte a lantot a szükség koldusbotja. Ez a pap nem a reform-eszmék szárnycsattogásai között, hanem a bizonytalanság lassú haldoklása közben, talán ugyanolyan életkorban, jutott a főpásztori székbe, mint első elődje Dávid.

Ezután már fölfelé emelkedik csillaguk.

A Dávid Ferencé rövid idei tündöklés után hanyatlani kezdett s végül megfosztatott a világtól s talán még a világosságtól is. Dávid Ferenc reformátorsággal kezdette és martirsággal végezte, Kriza martirságban kezdette s jó reménységgel fejezte be, de ez már csak az új idők kebelén juthatott megvalósulásig.

Három fő vonal barázdolja tagokra Kriza püspökünk életét és jellemét:

A szerénység,
a tudás,
a munkásság.

E jellemvonások a pap és püspök, a tudós és író, az ember és családfő életmezején szemlélhetők.

Én csak a pappal, a kolozsvári unitárius egyház lelkipásztorával fogok foglalkozni ezúttal. A püspök, a tudós, a költő, az egyszerűségben tündöklő ember és a szeretet hő forrását kiárasztó családfő jellemző és oktatólag ható életirányai más alkalomra s talán hivatottabb méltatóra várnak.

De legyen szabad egy kis személyes visszaemlékezéssel kezdenem.

Emlékemben fölújul életem négy esztendeje. Az ifjúi kor ábrándos, elmerengő, de gyakorta kitörő, sokat hivő, többet merő, mindig a messzi távolba néző esztendei, itt ebben a széles utcában, ott abban a régi kollégiumban a Kriza János püspök örökös jelenlétében töltek el. Kissé meghajolt, sugár, magas alakja olyan, mint a bércélen álló magányos fa árnyéka a lehanyatló nap fényében. Bizonyos szent borzongás támad egész lényemben, amint rá pillantok. Tudom, hogy szelid, mint amilyen volt az ártatlanul szenvedett jó Jézus, tudom, hogy feddő szavától nem kell tartanom, mert az ajakáról elszálló hang oly csendes, mint az úr szellője az Édenkertben az

esti szürkület kezdetén. A tanítványok kicsiny seregével együtt némultan nézem, miként ereszkedik székébe hosszan lengő fekete ruhájában. Az iskola legkisebb szobája a szentekszentjévé változott és ő szól: szent, szent, szent a seregek ura és teljes mind a föld az ő dicsőségével.

És szól a tudás bőségével, a régi egyházi atyák szavaival. Szól és elbarangol lelke a messzi távol ködébe, a magasság Istenének titkaiba. A tanítványok tudják, hogy hozzájuk szól, hiszik, hogy értik s csak amikor ismét eltűnik az árny, csak akkor veszik észre, hogy az egész egy pillanatnyi jelenés volt, melyből az öntudatos megfigyelés, a részletező megértés hiányzott.

Ilyen képe él lelkemben Kriza János püspöknek, a teológia (hittudomány) magyarázójának. A teljesen kezdő ifjú hogyan érthette volna meg azt, akit kortársai is csak részleteiben ha, de egészében vagy csak a kiválasztottak, vagy egyik sem értett meg.

Ma, amidőn már nemcsak püspöki tekintélye hat rám, hanem a kor és a személy környezetének részletei, életének egyes mozzanatai is jórészt mind fölidézhetők, nyugodtabb megfontolással szólhatok élete és egyénisége hatásáról. De azt ne várja tőlem a t. hallgatóság, hogy olyan Krizát állítsak elé, amilyen a 21-ik unitárius püspök volt. Csak olyan lesz ez a Kriza, amilyen az én gyönge ecsetem alól kikerülhet.

Kriza János az unitárius egyházban akkor jelent meg, amikor egy hozzá hasonló, de már nagy hírü pap, a kitünő szónok Szylvester György ifjan, váratlanul elhunyta után az egyház még nem tudott nyugvó ponthoz jutni a papválasztással.

1835. évi május havában választógyűlésre hívja össze a kolozsvári egyházközség gondnoka a hívek képviselőit s a három jelöltre esett 59 szavazatból 46-al megválasztják papjuknak Kriza János deákot és gondoskodnak külföldre küldéséről. 1837 őszén jő haza s megkezdi lelkipásztori működését. Betegséggel kezdi. A beköszöntés után talán félesztendeig is nem tudja végezni munkáját.

A hivatal mellé szegődött a gyöngélkedés s életének nagy részében a megpróbáltatások edzik lelkét oly szilárddá, amilyen a Jézushoz méltó tanítványé kellett hogy legyen.

Egy szenvedő egyház és senyvedő nemzet kebelén a Jézus tanítványa és szolgája megedződik bármely szenvedésre és nélkülözésre. Azt hiszem, hogy a mai kor papja megismerheti mind, amit sokat szenvedett egyházunk tagjai elviseltek s még sem fogjuk

megérteni a Kriza János 26 éves papi szolgálatának sokféle nélkülözését, aggódását és örömtelenségét. Ha megértjük is csak azért, mert lelke nagyságát ismervén, tudni fogjuk, hogy a küzdelmek és nagy terhek súlya alatt nőtt oly hatalmassá.

Midőn pappá lett, az ifjúság körűl fogja mint Tirteust, bámulva hallgatja lantja zengését és erejéből megedzett lelki bátorsággal hozzá lát a Remény kiadásához. A nemzeti irodalom vezetői tárt-karral fogadják a zsenge ifjakat és dicsőitik a főmunkást Krizát, mint költőt. Egy azon esztendőben lépik az unitárius egyház szolgálatába Brassaival s a pezsdülő élet lüktetését érezve, ébredni kezd az egész egyház.

Kriza 1840-ben a bölöni zsinaton föltűnik mint szónok, mint modern gondolkozó és reformátor. Ifjúi hév és aggódó bátortalanság hadakozik lelkében, de mégis elindul követségbe az örökkévaló izenetével. Rajongva lelkesedik az emberi lélek nagyságát szemlélve, éppen mint kortársa Channing, aki az ember értékét nemcsak fölismerte, hanem krisztusi szelidséggel és páli bátorsággal bevitte a szívekbe és az írásokba is. Éles látással betekint a Jézus tudományának mélységeibe, és az igazság erőteljes igéi jámbor enthuziázmussal megzendűlnek ajakán.

Buzdítja ifjú paptársait és bíztatja önmagát az evangéliumi igazság lelkével, amelyről mélyen meg van győződve. Bízik, hogy a szíven keresztűl folyó gondolat, habár mesterkéletlen előadásban, nem veszíti el hatását. Első nyílvánosan megjelent beszéde az unítárius hittani fölfogásnak olyan foglalatja, amelyből immár kétségen felűl meglehet ítélni, hogy Kriza a XIX-ik század embere, aki méltányolja a tudományos fölfogást és apostoli buzgósággal hírdeti az evangeliumot. „Vallja, hogy a vallás is teljes mértékben megérdemli és megkívánja a gondolkozást és vizsgálódást, mert csak így változik át a megrögzött szokáson, múlt idők hagyományain alapúló, élet és mozgásnélkűli felűletes hit mélyen átgondolt, világcs meggyőződéssé“.

Meglepően egyenlíti ki a vallás körében az érzelem és az ész szerepét. „A lelkipásztornak (ő vallástanítónak nevezi) kötelessége érzelemteljes, de észszerű vallást tanítni, oly kegyességet, amely erőt adjon az észnek, meleget a szívnek, mely midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családunktól, hazánktól s az emberiségtől. Amely józanúl éldelje az élet ártatlan örömeit, mialatt epedve szomjuhozza a jövő tisztúltabb boldogságot“.

Nemcsak a középkori fölfogást, amely megtagadja a természeti jogokat, hanem az erkölcs- és hitnélkűli könnyelműséget is ostromolja, „harmoniába igyekszik hozni a különféle lélekerőket s szívérzelmeket“.

Ifjú szíve egész hevével tüzeli a bűn írtására paptársait: „Nem elég a lelket síma beszéddel perczekig tartó szép hevűlésre ragadni, föl kell azt lázasítani a mélyen megrögzött s takargatott belső romlottság ellen. Föl kell az embert önmaga ellen haragítani, különben a megtámadás csak gyermekeskedő harcijáték, s az ellenség besáncolva s töretlen hagyatik a szív rejtekében . . . föl kell gerjeszteni egy magasb lét lángoló óhajtását, s az érzemény ama fölemelkedését, mely illik egy végnélkűl tökéletes valóhoz“.[1]

1842-ben a kolozsvári zsinaton már egyenesen és nyíltan az unitárius vallás előnyei és jogai hírdetésére vállalkozik. Az érzelemnek a vallásban nagy szerepet tulajdonít, lelkesíti híveit: „cáfoljuk meg lelkes buzgalmunkkal amaz ellenvetést, miszerint a mi vallásunk ád ugyan világot a főnek, de melegség nélkűl hagyja a szívet: mutassuk meg, hogy e vallás hasonló a tavaszi naphoz, mely egyszerre fényt és meleget áraszt magából“.[2]

Ez az ifjúkori két beszéd nem mellőzhető, ha a XIX-ik század első felében megindúló új irányú unítárius fölfogást méltatni akarjuk.

Azt, amivel a német birodalomban oly nagyon szeretnek dicsekedni, Kriza már 1842-ben hírdette: Maholnap Isten segedelméből az oskolamesterek hajtandják végre azon nagyszerű erkölcsi forradalmakat és javításokat, melyekhez képest valamennyi politikai revoluciók csak kontár orvosok fonák próbáiként tünnek föl . . . Valaki olvasni tanít egy kis gyermeket, örvendhet azon, hogy ő is tett valamit Isten országa dícsére, Krisztus országa teljes eljövetelére.[3]

Nagyszámban hátramaradt beszédei alapján bátran merem állítni, hogy Kriza, legalább is a mi körünkben, az egyházi beszédírásra reformálólag hatott. Költői gondolkozása a szív rejtelmeihez vezeti. Azok a rendkivűl dagályos és fárasztó klasszikus idézetek, melyek a XVIII-ik és még a XIX-ik század egyházi íróit

[1] Erőhatósság a keresztény vallástanító főtulajdona. Bölönben 1840-ben elmondott zsinati beszéd.

[2] *Ti vagytok a földnek savai.* Zsinati beszéd.

[3] U. o. 17. 18.

gyakran egészen elterelik az evangéliumtól, a közönség vallásos érzésével vajmi keveset törődtek. Ha a bibliát használták forrásnak, akkor a mythikus vagy legendás ó-testamentomi példákkal tömték meg terjengős beszédeiket, de a Jézus gondolataival és szavaival keveset törődtek. Kriza így szól: „A Krisztus morálja nélkűl meghunyászkodott az izlám túlságos buzgalma. S a zsidó vallás, óh, az csak mumiája egy elhangzott életnek, s minél szelidebb lesz hozzá a keresztény szellem, annál inkább fog enyészni. A pogány filozófusok szép gondolatokat és magasztos eszméket hirdettek, de az Olymp istenei vígan tomboltak s a babonás és tudatlan nép áldozott nekik“.

Így gondolkozik a még csak 30—31 éves Kriza, s ámbár most jött haza a Strauss hazájából, szerencsésen megtalálja a Jézus értékét tanításainak mindent átalakító moraljában.

Magyar szónok lévén, gyönyörűen tudja érvényesítni szószékén a hazafias szellemet. A politikai szabadság a vallási szabadsággal kezdődött, s egyik mindig lépést tart a másikkal. „Minél jobb keresztények az emberek, annál szabadabbak is, mert akkor képesek mind megszerezni a szabadságot, mi könnyű, mind megtartani azt, mi nem oly könnyű.“ Így szónokol 1842-ben, s ki vonhatná kétségbe, hogy ő, aki különben is nemcsak a nemzeti, hanem az állampolitikai kérdésekkel is állandóan foglalkozott, az evangélium illatos virágaival hazafias lelke érzelmeit diszíti föl és késziti elő azt a nagy nemzeti fölhevűlést, amely a szabadságharcot szűlte. Vannak nyiltan hazafias irányú beszédei is, főképpen 1848-ból.

Mindamellett, hogy érzelmeit tűz hevítette, gondolatait bátorság növelte, Kriza nem volt nagyhatású szónok, hanem megnyerő szelid lelkipásztor, aki a csöndesen folydogáló vizek mellett legelteti nyáját. Az élet italával a virággal hintett réten kínálgatja, s a tudomány gyümölcseit csöndes beszélgetés közben teszi asztalukra. A tudomány legújabb elméletét 1847 húsvétján megnyerő egyszerűséggel használja föl az örökélet bizonyítására: semmi sem lészen semmivé, hanem csak más alakba megyen át; s ami legdrágább, legnemesebb: egy gondolkozó lélek, egy érező szív lenne-e semmivé? . . . Mint a lelketlen anyagok sokféle összeköttetéseik után ismét ős elemeikre visszatérnek, így kell a lelkes erőknek, az okos valóságoknak is ismét az ő eredeti szellemcsaládjokba, ős hazájukba visszatérni!

Szakadatlan folyású logikája lebilincsel, mindíg édes-kedvesen zengő szavai, állandóan kéznél levő példái, gyönyörű lelki képei bűvös hatással magukkal ragadnak. Olyan ez az írt szónoklat az értő léleknek és az érező szívnek, mint a tündérmese a gyermeki képzeletnek.

Rövidnek látszó s mégis sokat mondó agendáit, egyszerűen szóló, s mégis áhítatra hangoló imáit mély gondolatokkal telt, s mégis oly könnyen szárnyaló beszédeit olvasgatva sűrü soraiból, sajnálkozva gondolok mindnyájunkra, akik a magyar egyházi beszédirodalom ezen szépségeit nem ismerjük, mert ott rejtőznek a porosodó szürke borgói papír lapjain.

E szerény unitárius lelkészben a nagyfokú igénytelenség majdnem teljesen eltakarja a lélek nagy kincseit. Tudjuk, hogy a mindennapi élet szükségei szárnyát szegték költői lelkének. Nem szorúl bizonyításra, hogy papi pályájának mostoha irodalmi viszonyai, s kiválóképpen a szószéki irodalom hasztalansága, nem engedte hozzáférkőzni azt a gondolatot, hogy beszédeivel még temploma körén kivűl is hatni tudna. Csak püspökségének ideje alatt termelt a nagyobb közönségnek, s míly felségesen hat szavainak tükörtisztasága és az itt-ott megcsillanó humor és költői lendűlet.

Nagy kisértés környez, akár papi dolgozatait, akár magánleveleit olvasom, hogy kertje virágaiból és gyümölcseiből még többet és nagyon sokat összehalmozzak, de nem szabad visszaélnem hallgatóim tűrelmével. Minthogy éppen lelkészek rendezte díszgyűlésen vagyunk, lelkésztársaim kedvéért, de a mások tájékozására is bebocsátom e helyre 1853-ból, az elnyomatás szomorú idejéből visszacsengő keserű vigasztalását, melyet nagybátyjához intézett levelében találtam: „Min kezdjem tehát az írást — a Jove principium — az Isten még eddig tűrhető egészségben tartott meg családommal — „élünk, vagyunk és mozgunk“ szent Pállal, szent János szerint pedig: „meg van minden napnak az ő terhe, nyomorúsága, minden nap foglalkozunk mostanság a kerti és mezei gazdasággal, mert a hivatal után járó díjjak éppen olyan erősen *megrövidűltek* a jelenkor szükségeihez képest, amint másfelől, a szentírás szerint, nem *rövidűltek* meg az Isten karjai a hívek segítségére. Láthatja bátyám, hogy a jelenkor szükségéhez képest némi németes pietismus lepett meg; de nem oknélkűl tenyészett ez a planta már régtől fogva Németországban — a magyarok csak

gúnyolódtak vele, mint hozzájuk nem pászoló überschwunglich-keittal — s ime most annak is hasznát vehetjük s a pogányok stoicizmusa helyett a keresztényekhez inkább illő pietistai rezignációval — a Göttliche Gnade végtelen tengerébe való béugrással segíthetünk magunkon, midőn drága a világ s a mi papi, tanári díjjaink oly kevéssé mérsékeltek a drágalátossághoz — de hagyom a theosophiát; hagyom a keleti kérdésben fölmerült istámbuli sophia-templomot is, mi a disunitusokat érdekli különben is, nem az unitáriusokat, hanem írok arról, hogy az unitária financia ma-holnap, vagy pár év múlva helyreüti magát s akkor mind díjjainkon segítve leend, mind pedig ki lesz víve azon régi terve a főtanácsnak és kolozsvári ekklézsiánknak, hogy két papja legyen ekklézsiánknak, kik egyszersmind tanárok is legyenek. Most eléggé érzem magam is ennek hiányát, mert a mostani tanárok között egy sincs — ki olykor-olykor prédikál — felszentelt pap, csak Székely Mózes . . ."

Ha egyházi dolgozataiból kevéssel ajándékozott is meg, hálásak vagyunk a Channing műveiért, melyeknek szép és gördülékeny magyar stilusa az ő érdeme. „Channing"-nek én voltam a szerkesztője — írja 1871 jan. 31. Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam . . . Kivántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonalára emelni, megőrízvén a jó magyarságot is.

A „Keresztény Magvető" két első kötetét nemcsak neve ékesítette, hanem lelke kincsei is, melyekből sok drága gyöngy ott van a lapokon, ahol nem is sejtjük.

Az unitárius egyházközségnek egyedűli lelkipásztora 24 éven át, az unitárius theologiának egyedűli magyarázója ugyanannyi ideig, az unitárius közszellemnek főleg a Székely Sándor halála után központja. Kriza az a tekintély volt az egyházban, ami Brassai az iskolában és a tudományban.

Püspöki pályája egészen külön méltatást kiván. Megválasztásakor a modern ember, az írói tekintély, a székely nép lelkének igaz ismerője jutott megérdemelt elismeréshez.

Még csak munkássága benső rugóira szeretnék rámútatni, hadd ismerjük meg a szerény unitárius papot, mint a nélkűlőzés, az önmegtagadás, a törhetlen hit, a csüggedetlen reménység eleven megtestesűlését. De erre a térre nem lépek, mert azt hiszem, hogy az utánam következő lelkész úr, aki húzamosabb ideig és sokkal közelebbről ismerte, mint én, kárpótolni fogja hallgatóimat.

Nekem még csak egy pár szóm van. Mi, unitárius lelkipásztorok, szívünk hő óhajtásának hódolva rendeztük ezt a szerény emlékünnepet. Tudjuk, hogy magunkat becsűltük meg, midőn a XIX-ik század egyik legnagyobb unitárius papjának emléke előtt leborúltunk és lelke tündöklő fénye mellett új szövetneket gyújtottunk lelkünkben, hadd láthassuk az ösvényt, melyet ő jelőlt meg nekünk utódainak, hogy ha nem is, mint ő, a dicsőség koszorúját, de a hív szolga jutalmát elnyerhessük.

Tolsztoj.

Írta: Vári Albert.

Tagadhatatlan, hogy kultúránknak gyors menetű fejlődése nem hozta magával az emberi lélek kivánt emelkedettségét és boldogságát. Tudományos műveltségünkben sok az álfény és hamis csillogás. Az egyoldalú intellektualizmus olyan mezőkre sodorta az embert, amelyeken ok nélkűl keresi lelki szükségleteinek a kielégítését. Az emberre nézve mindegy, hogy gőz-, villany- vagy kézierővel dolgozik-e, ha lelke sívár és elégedetlen. A repülőgép emelheti testét a magasba, ha lelke alant marad. Száguldhat a gyorsvonaton vagy a gőzhajókon, ha ezek mind távolabb röpítik boldogságától. A természet törvényeinek a megismerése, a mechanizmus csodái, a természeti erők megszelidítése növelhetik önbizalmunkat; de nem teszik jobbá lelkünket.

Kultúránk szédítő egyvelegében nincs egy biztos és határozott embereszményünk, amely felé törekszünk s amelyet elérni akarunk. A hajdankor hőse, a középkor szentje és lovagja nem lelkesít többé. Helyükbe ok nélkűl állította korunk bölcsészete a durva és kegyetlen „Übermensch“ képét. Nem elégít ki ez a kép minket. Nem kívánatos nekünk. Sőt hidegen fordulunk el tőle. Úgy vagyunk tehát, mint az az ember, aki szalad, de nem tudja hova. Vagy mint a Tolsztoj molnárja, aki nyugodtan és boldogan élhetett volna kis vízi malma után a maga ősi egyszerűségében. De egyszer látva, hogy víz nélkűl a malom nem jár, eszébe jutott, hogy tanulmányozza a malom szerkezetét, a vízesési törvényeit. Míg ezekkel elfoglalta idejét és erejét, az alatt elfeledkezett igazi céljáról: a jó és pontos örlésről s így elveszítette az emberek bizalmát s boldogsága föltételét.

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, ha e nagy zűrzavarban és céltalanságban ösztönszerűen körűlrajongja a világ azt a prófétai látszattal fellépő embert, aki mint egy újkori Keresztelő

János, nyugodt és határozott hangon figyelmeztet hivatásunkra s megjelöli célunkat. Aki nem ámítja magát és másokat a kultúra hamis csillogásával, hanem maga is visszatér s másokat is visszahív a természet ősi egyszerűségéhez és kezdetlegességéhez, ahol minden a maga igaz mivoltában áll előttünk és semmi sincsen, ami látásunkat zavarná és kilátásunkat elvenné. Ez a Tolsztoj iránya, amelyet nemcsak vallott, hanem életében is megvalósított. Azért nem csodálkozhatunk, ha a nagyvilági élvezetekben elfáradt vagy a kultúrában csalódott lelkek ezrével keresték a természet szabad kebelén, falusi magányában gazdálkodó prófétát, mondván: „Mester! taníts meg minket *élni;* mert mi igazán élni akarunk".

Hogy Tolsztoj igazán szívén hordozta embertársai boldogságát s hogy ezen céljában nem is járt éppen rosz uton, azt semmi sem bizonyítja jobban mint az, hogy már életében gáncsolói és ellenségei mellett sokan voltak, akik föltétlen híveivé szegődtek, akik szeretetök és rokonszenvük minden kincsével elhalmozták. Így méltán mondhatta el azt, amit nem minden próféta vehet ajkaira: „Örvendetes tudni, hogy az ember hatással van másokra, mert csak akkor győződhetik meg, hogy igaz tűz ég benne, ha az a tűz gyújt is".

Bármiképpen gondolkozzunk a nagy oroszról; bármilyen szempontból vizsgáljuk irányát és működését; de egyet nem tagadhatunk meg tőle. Nem tagadhatjuk meg azt, hogy egész életében őszintén kereste az igazságot, hogy bármilyen nagy áldozatra is kész volt abban a tudatban, hogy ez által az igazságot megközelítheti. Nem tagadhatjuk meg tőle azt, hogy a miként ő lelke minden gyökérszálával a jóhoz, a lehető legjobbhoz ragaszkodott: úgy minden igyekezete oda irányult, hogy másokat is a lehető legjobbakká tegyen. Így bármilyen eredményre jussunk az ő működésének a megítélésében; de szándékának tisztaságát, törekvésének szentségét, cselekedetei forrásának a tisztaságát kétségbe nem vonhatjuk.

De éppen az az őszinteség, amellyel ő kezelte az élet egyes kérdéseit, teszi kötelességünkké, hogy mi is hasonló nyíltsággal mutassunk rá egyes tévedéseire és túlzásaira is, amelyek a legtisztább indulat mellett sincsenek kizárva.

Az első és főtévedése, amiből a többi is természetszerűleg következett, az volt, hogy egyoldalúan ítélte meg a társadalmat s annak *kultúráját.* És az egyik szélsőség a másik szélsőségbe ragadta.

A tudomány és műveltség hamis csillogása mellett nem látta meg a sok értékes drága gyöngyöt, amit előrehaladott kulturának minden téren fölszinre hozott. Idealisan gondolkozó lelke annyira szerette az igazit, a természetest, hogy kész volt az egész társadalmi életet megvetni azért, mert abban az ő fennkölt eszményét nem látta megvalósúlva. És éppen ez az ami az ő törekvésének, lelkes fáradozásainak bizonyos utópisztikus színt kölcsönöz. Az eszmény és valóság soha sem fedi egyik a másikat. Amint emelkedünk fölebb és fölebb az eszményiség hegyére: úgy növekedik látókörünk, fejlődnek gondolataink s alakulnak át kilátásaink. Az Isten csak az igazság vágyát, de nem magát az igazságot adta nekünk. A miként nincsen rózsa tövis nélkűl; s amint a természetben nem csupán verőfény, hanem pusztító vihar is van: úgy az élet is a jónak és a rosznak, az igaznak és hamisnak sajátságos vegyűletéből áll. A mi feladatunk csak az lehet, hogy a gyomot írtsuk, pusztítsuk, hogy a rosznak eláradását megakadályozzuk. De hogy a konkolyt és töviset örökre kiírtsuk, hogy a bűnt egyszer s mindenkorra lehetetlenné tegyük: az nem áll hatalmunkban.

Tolsztojnak az igazért dobogó szíve mindenütt csak a jót és nemest akarta látni s mivel egy csapásra nem alakíthatta át a világot, nem törölhette el a bűnt: elfordult a társadalomtól s ment vissza a természethez, melyet még az emberi kontár kéz meg nem ronthatott, melyet a hamis kultúra ki nem forgatott a maga mivoltából. „Azt hiszem — mondja „A feltámadás"-ban —, hogy az emberi szívből minden rosz eltünnék, a természettel, minden szépnek és jónak közvetlen kifejezésével való érintkezésben". Ezért hibáztatja a kultúrát, mely magas házakat épít s az utakat kikövezi; mert mind ez a természetnek elrontása. Így lett a „különc"-nek gúnyolt tanuló deákból egy egészen önálló egyéniség, aki az élet, a vallás és a társadalom értékelésének sajátos módját hozta felszínre. Mindenkit érdekelhet tehát, hogy miképpen gondolkozott egy ilyen, új csapáson járó író azokról a kérdésekről is, amelyek minket közelebbről érdekelnek.

A maga egyéni szemüvegén keresztül vizsgálta Tolsztoj a *vallást* is s ezért az ő vallása más, mint amit az ő hazájában és az ő kortársai értettek valláson. Hogy az ő vallását megérthessük, ismernünk kell azt a belső lelki átalakulást, amelyen ő maga e tekintetben is átment. Mert minden érzést és gondolatot, amit valaha nyilvánosságra hozott, először ő maga átélt, hogy meg-

feleljen amaz általa fölállított kivánalomnak: „Az író csak annyira szükséges és értékes, amennyire lelke belső munkáját feltárja nekünk“.

Tolsztoj vallásos fejlődésében három fokot lehet megállapítani. Az első fokozatot a hagyományos vallás képezte, amelyet neveltetésével kapott. A görög keleti egyházban született s annak elvei szerint nyerte vallásos neveltetését. Ez az egyház, mely a niceai hitvallással szemben elfoglalt álláspontjában, a nemzeti egyházak fejlesztésében a szabadabb szellemnek, a tisztultabb vallási felfogásnak a színezetét mutatja: idő folytán a nyugati kultúra áldásaitól elzárkózva maga a megkövesült orthodoxia lett. A vallásosságot a hitcikkek föltétlen tiszteletében, a hitet a külső szertartásokban látta. E mellett a babonák és a miszticizmus felhője által az evangélium fényét elhomályosulni engedte. A természetes vallási érzést hiában való külsőségekkel annyira elfojtotta, hogy kebelén valódi nagy vallási jellemek nem is fejlődhettek, amint ezt ezzel ellentétben nyugaton látjuk. Ebben az egyházban született és növekedett Tolsztoj. Ezeknek a dogmáknak az elfogadása képezte vallási fejlődésének első fokát.

Azonban már fiatal korában csodálatos átalakúláson ment át igazságot szomjuhozó lelke. Átlátta, hogy ha az amit vallás címen árul az egyház, igaz vallás: akkor ezen szent név alatt útját állja az emberi boldogságnak. Mert ez a vallás nem egyéb mint szemfényvesztés, melyet a világ megtévesztésére talált ki a rideg papuralom. Ennek a vallásnak egyetlen gyökérszála sincsen a lélekben. Azoknak a dogmáknak ellene mond az embernek esze, érzése és lelkiismerete. Reánk nézve teljesen idegenek. Sőt még akadályul szolgálnak akkor, amikor az igazságot keressük; mert egyenes utunkból, mint a pásztortűz az útazót, eltérítenek. Nem csak hogy fölöslegesek, hanem károsak is. Félre hát velük az útból. Dobjuk ki ezeket a felesleges terheket élethajónkból. És Tolsztoj szakított a vallással. Már 22 éves korában átment fejlődésének második szakába: a *nihilizmusba*. Eldobott minden vallást és minden hitet. Szerinte ezen a téren is a kultúra csak roszat szült. Ezen csak úgy segíthetünk, ha visszatérünk az őseredethez, ami a semmi, a nihil.

Évek multak el ez állapotban, mialatt a kiváló író egyre aratta irodalmi sikereit. Azonban amíg nőtt külső hírneve és dicsősége, keblében valami hiányt, valami fogyatkozást érzett, amit semmi ki nem pótolhatott. Tapasztalnia kellett, hogy az életboldogságot a

nihilizmus utján fel nem találhatja. De hát hova forduljon? Talán visszatérjen az egyház gyámkodása alá? Talán összeszedje a dogmáknak eldobált morzsáit s azokból elégítse ki lelke éhségét? Vagy a metafizikai okoskodások útvesztőjére térjen? Hiszen ezekkel akarta boldogítani az egyház is s éppen ezért szakított vele. Az ő igazságért lángoló lelke a kérdések ezen kereszttüzében is megtalálta a helyes kivezető útat. Vissza a Jézushoz! Vissza az evangeliumhoz! hangzott a szózat lelkében. És az 50 éves férfi mohó vággyal ragadja meg a bibliát. Azt szorgalommal tanulmányozza. A Jézusnak abban foglalt szép mondásai, különösen pedig hegyi beszéde, megtermékenyítik lelkét. A jézusi eszmék és gondolatok befolyása alatt keletkeznek legszebb művei, példázatai, elbeszélései. Úgy tetszik neki, hogy itt megtalálta az igaz vallást, amely az élet boldogságának első föltétele. És a Krisztusi eszmék közvetlen hatása alatt megírja „Az én hitvallásom" című nagy művét. És ezzel átlépett vallásos fejlődésének a harmadik szakába, amelyben élete végéig meg is maradt.

Nem célunk ezúttal a Tolsztoj hitvallásának a részleteibe belemenni.[1] Minden sorából a Krisztushoz való végtelen ragaszkodás s tanainak rajongó szeretete árad szét. „Hiszem, — úgymond — hogy az a tan az egész világnak boldogságot ad." „A törvényt Mózes adta; de az öröm és az igazság Jézus Krisztus által lett." Szóval Tolsztoj a Jézusban megtalálta a boldogsághoz vezető legbiztosabb kalauzt. Azonban mégis reá kell mutatnunk hitvallásának egy nagy fogyatkozására. Ez pedig abban áll, hogy amilyen szépen ki van domborítva benne az erkölcsi elem, éppen annyira nélkülözzük azt, amit mi nyugati észjárással a vallás elengedhetetlen tényezőjének tartunk. Értem a hitet. Gyönyörűen kiválogatta a Jézus tanításai közül azokat, amelyek az életboldogságra, a szép és jó élet megvalósítására vonatkoznak, de elhallgatja azokat, amelyek egy élő és személyes Istenben való hitet tételezhetnek föl, akihez Jézus is így imádkozott: „Mi Atyánk." Így minden alap nélkül két felé választja az evangélium tanait s ezáltal szinte letörli annak Krisztusi jellegét. Ha mi az ő hitvallásában a *Krisztus* név helyett a *Buddha* nevet alkalmaznók: úgy előttünk állana a buddhista életfilozófia. Mi nem kutatjuk azt, hogy a Krisztus tudományában

[1] L. Péterfi Dénes: „Tolsztoj gróf hitvallása." Ker. Magv. XIX. évf. 6. füz.

melyik az értékesebb elem: a vallási vagy az erkölcsi. De azt igen is állítjuk, hogy a kettő együtt alkot egy teljes egészei s aki bármely okból, egyiket a másiktól elválasztja, az nem jár hiven a Jézus nyomában. Különben, amint ezt újabban egy született hindu kifejtette, Tolsztoj életének egyik törekvése az volt, hogy a kereszténységet közelebb hozza a buddhizmushoz. Az ő vallása és a buddhizmus közti rokon vonások: 1. A panteizmus. 2. Az aszkétizmus. 3. Az ember erkölcsi kötelessége az állatok iránt. 4. A vegetárianizmus.[1]

Még csak a Tolsztoj *pedagógiai* elveire térhetünk ki röviden. Ebben a tekintetben igen nagy hatással volt reá *Rousseau*. Azért, mint a művelés első föltételét, mint a tanítás alapját úgy állítja be Rousseaunak a gyermekekre vonatkozó nézetét: „Egy egészséges gyermekben, amint a világra jött, tökéletesen meg van a jó, szép és igaz harmóniája, amit mi lelkünkben követelünk. Közel *áll még* a lélektelenlényekhez, a növényekhez és állatokhoz, — a természethez, mely számunkra mindig a jót, igazat, szépet jelenti." Tolsztojnál is ez az egyik szikla-alap, amelyen pedagógiai elveit fölépíti. A másik az ő felfogása a tudományról. Szerinte a mai tudomány nem igaz tudomány. A tudomány meghatározásánál az az első kérdés, hogy mit kiván az élet? És a tudománynak teljesen az élet szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Semmi haszna nincsen az embernek abból, ha ismeri az állat- és növényfajokat, a naprendszer titkait, a múlt eseményeit, az uralkodók életét és csatáit. Az igazi tudomány az, amely elejét veszi az erkölcstelenség terjedésének, az opium, az alkohol és a dohány romboló munkájának, amely megtanít a gyermekek helyes nevelésére, az okos táplálkozásra és a földmívelésre. A népnek nincsen szüksége könyvekre, vasútra, amelyek csak arra valók, hogy a kultúra bűneit terjesszék a falukban. Nincs szükség egyetemekre, mert azok nem tartják szem előtt az élet igényeit. Nem igaz embereket képeznek, hanem a romlott társadalomnak romlott tagokat nevelnek. Nincs nagyobb „erkölcsi zsarnokság", mint a mai nevelés, melynek az a célja, hogy a gyermekek is olyan emberekké legyenek, mint mi amilyenek vagyunk. Ez a törekvés az emberi önhittségből és gőgből származik s ezért a legkárosabb gyümölcsöket termi. Nem az embernek kell a gyermeket tanítani, hanem megfordítva a gyermeket kell ideal gyanánt tekintenünk. Ezért „Levelek egy hinduhoz" című művében keletet és nyugatot szembeállítja egymással. Óva inti a

[1] „Nyugat." 1911. évf. 8. sz.

hindukat, hogy maradjanak meg az ők primitiv légkörükben s ne vágyódjanak a nyugat modern élethazugságai után, mert ezek minden erkölcstelenségnek az okozói.

Emez általános elveket a gyakorlatban is megvalósitani igyekezett Tolsztoj. Jásznája—Polyánában ezeknek megfelelő iskolát állított, amelyben maga is tanított. Az iskolában vezérelv a korlátlan szabadság. A gyermeket nem szabad egyéniségével ellenkező dologra kényszeríteni. Ott nincs semmi rendszer, vagy előírás. De nincsen büntetés is. A tanítványok a legbizalmasabb viszonyban vannak a tanítóval, akinek feladata teljesen a növendékek izléséhez alkalmazkodni. Tolsztojnak legfőbb igyekezete volt, hogy az evangélium erkölcsi tartalmát vigye be az iskolába. Ezért gyönyörű elbeszéléseket és példázatokat írt, melyekben a modern tudománnyyal szemben a szeretet világát állítja föl.

Bármilyen tetszetőseknek tünjenek föl ezek az elvek, mégis reá kell mutatnunk ezeknek nagy fogyatékosságára. És bármilyen bájosnak lássék első tekintetre a tolsztoji iskola, mégis azáltal az emberiség nagy céljai elérhetők soha sem lesznek. Azt mondják a Tolsztoj föltétlen hívei, hogy ő nem a jelennek, hanem a jövőnek élt, hogy elvei kifejtésekor az emberiség végcélját tartotta szemei előtt. De felfogásunk szerint bármi egyéb lehet az emberiség végcélja, csak éppen az ős természeti állapothoz való visszatérés nem. Azt az állapotot az emberiség sok véráldozat, könyhullatás és verejtékezés árán hagyta el. Már most az oda visszatérést tenni az ember céljává s ezáltal megfosztani azoktól a drága szellemi és erkölcsi javaktól, amelyeket az ezredévek folyamán véres verejtékkel gyüjtött: a legnagyobb anakronizmus. Szép az a Tolsztoj által beállított szeretet világa, amelyben egyetlen törvény van: a föltétlen altruizmus törvénye. De hogyan mutatna az a társadalom, amelynek minden tagja csak a más boldogságáért élne. A földmíves a más földjét művelné, a kereskedő a más üzlete érdekében fáradna. Egy önző társadalommal szemben, amennyire jogosúlt az altruizmus hangoztatása, éppen annyira lehetetlen a társadalmat ez egyetlen alapra építeni. Aki mégis ezt akarja az az utópia színes birodalmában jár. Igaz, hogy Jézus is több alkalommal kiemelte a gyermekkor szépségét, mondván: „Ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen sem mentek be a mennyeknek országába." De Jézus itt nem a gyermekség tudatlanságát és szellemi igénytelenségét állítja oda elérendő eszményül, hanem annak a jóságát,

önzetlenségét és ártatlanságát. Nem szellemi, hanem erkölcsi tekintetben lehetnek a kis gyermekek a mi ideáljaink.

Azonban bármilyen sok túlzás és szélsőség legyen a Tolsztoj tanaiban az ő neve mégis beláthatatlan hosszú időn keresztűl fenn fog ragyogni az emberiség életének egén. Fenn fog ragyogni, mint egy élő tiltakozás a kultúra hamis csillogásai ellen, amelyek csak arra valók, hogy az embert igazi céljától elvonják, hogy gőgjét és önistenítését elősegítsék. Fenn fog ragyogni, mint egy élő tiltakozás a mindent lenéző és kicsinylő tudománynak föltétlen tekintélye ellen, mely az emberiségnek minden más irányú törekvéseivel szemben a maga csalhatatlanságára hivatkozik. És fenn fog ragyogni, mint élő tiltakozás az egyházak amaz irányzata ellen, mely a vallást haszontalan külsőségekbe helyezi s azt a papuralomnak, vagy a saját hatalmi céljainak az eszközévé teszi.

De hozzánk is szól a Tolsztoj szelleme és azt mondja: Igen jól tettétek, hogy a Jézus nevét a metafizikai okoskodások sötétségéből kiragadva, az ő történelmi személyiségét tisztázni igyekeztetek, mert nem az isten-ember csodálatos és lehetetlen fogalma szerez nektek üdvöt és boldogságot, hanem az ember Jézus, aki veletek együtt érez és gondolkozik, aki a ti édes testvéretek, jóban és rosszban, kiválóságban és a kisértések ellen folytatott harcban osztályos társatok, aki veletek együtt sír, éhezik, bízik és imádkozik, aki veletek együtt küzd és keresi a lelki tökéletességet. De — azt mondja tovább a Tolsztoj szelleme — ne álljatok meg a fél úton. A célt még nem értétek el. Vallástokban még nincs elég szociális tartalom. Még mindig az eget keresitek s az alatt meginog lábaitok alatt a föld. Istenországát ne magatokon kivűl keressétek; mert az „ti bennetek vagyon." Vallásotok központjába helyezzétek az embert, mert a vallás nem az Istenért, hanem az emberért van. Keressétek és válogassátok meg hát azokat az eszközöket, melyek az emberi lelket fölemelhetik s az embert minél jobbá és nemesbé tehetik. Az elkopott és elavúlt emberfogalmak helyett keressétek meg az igazi Krisztusi embereszményt s azt megvalósítani igyekezzetek.

Éppen azért mi Tolsztojt azon jó lelkek, azon próféták és apostolok mellé helyezzük, akiknek szíve, amig éltek, embertársaikért dobogott s akik nemcsak őszintén akarták, de igazán munkálták a mások boldogságát, akiknek neve éltető eszmévé finomodva gazdagítja az emberiség szellemi kincstárát.

Újabb irányok a pedagógiában.

Irta: Dr. Gál Kelemen.

(Vége.)

Röviden rá kell még mutatnunk ez irány egy másik hivének, *Lay*nak, müködésére, aki Meumannal teljesen azonos módon és eszmekörben fejtegeti a kisérleti pedagógia kérdéseit. Mégis észrevehetők némi eltérések.[1]

Ő a pedagógiai kisérlet első fokáúl a hypothesist, másodikúl a kisérlet végzését, harmadikúl a gyakorlatban való igazolását különbözteti meg. Lay súlyt vet arra, hogy a tisztán pszichológiai kisérlet a didaktikai pszichológiai kisérlettől megkülönböztessék, mert utóbbinál „a kisérleti körülmények a lehetőség szerint egy oktatási óra viszonyaihoz kell hogy alkalmazkodjanak". Meumann csak anyagot hord az épitkezéshez: Lay már épiteni akar, mielőtt az anyag együtt volna. Meumann gondosan őrizkedik, hogy az exakt kutatás határait átlépje. Lay mindegyre az elmélkedések és metafizikai konstrukciók világába lép Meumann részletez, mert az összefoglalást még korainak tartja. Lay összefoglal Meumann leír, fejteget egyes problémákat. Lay definiál szük és rövid előkészités után. Meumann tudatosan és tervszerüen lemond arról, hogy rendszeres pedagógiát adjon. Lay kijelöli a pedagógia helyét a többi tudományok között s megalapozza, azt tanitván, hogy a pedagógia alapja az összes biológiai és szociológiai tudományok.[2] E szerint a pedagógiának három szigorúan el nem különithető területe van: egyik a biológia, mely a gyermeket úgy fogja fel, mint testben és lélekben fejlődni törekvő élőlényt. E szempontból a nevelés hivatása az, hogy a fejlődés fokainak megfelelő ingereket nyújtsa s

[1] Experimentelle Pädagogik.
[2] Experimentelle Pädagogik. 16. l.

megfigyelje és vezesse ezek behatásait és a visszahatásokat. Másik terület az *egyéni* pedagógia, mely a tanuló született képességeivel, tehát az egyéniség magvával foglalkozik. A harmadik a természeti és emberi élet és a tanuló kölcsönös hatásaival foglalkozó *szociális* pedagógia. E szempontok szerint a nevelés feladata „az életközösség behatásait úgy vezetni, hogy a testi és szellemi képességek fejlődése a biológiai és a tágabb értelemben vet szociológiai tudományok követelményeinek megfeleljen“.[1] Látni való, hogy Lay túlmegy egy induktiv módszerrel kutató tudomány még eddig eléggé ki nem kutatott, meg nem mívelt területén; túlmegy azon a határon, melyet Meumann a kisérleti pedagógia területéül kijelölt. Ez is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek nem esnek a kisérleti kutatás területére.

Lay úgy látja, hogy a jelen iskoláját a kisérleti lélektani kutatások eredménye nem igazolja. A jelenlegi passive befogadó oktatást a megfigyelés által és útján teremtő, alakító oktatással, a tanuló iskolát a cselekvés, a munka iskolájával kell felcserélni. Az anatómia, fiziológia, pszichológia, ismeretelmélet és iskolai higienia alapján arra a pedagógiai alapelvre jut, „hogy az egész nevelés alapja a született és szerzett reakciók olyformán, hogy a szemléletek és képzetek, melyek a logika, ethika, eszthétika és vallástudomány szabályai szerint vannak feldolgozva, elvileg és a nevelés minden fokán kiegészíttessenek az *alakítással* (Darstellung), amely a szemléletekre és képzetekre tökéletesítőleg hat vissza“. Erre az eredményre pedig a pszichológiai feldolgozásnak az a folyamata vezeti, hogy először megfigyelünk, azután a megfigyelteket feldolgozzuk és egyéniségünk szerint alakítjuk. Ezzel a jelenlegi egyoldalú tanúló (befogadó) iskola a tett, a cselekvés, az akarat, a munka iskolájává lesz. Így lesz aztán a tanulás nemcsak érző, hanem mozgató, nemcsak szemlélő, hanem teremtő, nemcsak megfigyelő, hanem alakító funkció is. Ez elv szerint megváltoznak a tantervek, a tantárgyak másképp kapcsolódnak, másképp választatnak ki, másképp értékeltetnek; jelenlegi tanúlmányi anyagok elmaradnak, újak vétetnek fel stb.

De a kisérleti pedagógiának ellenzői is vannak.

Első sorban a Herbart iskoláját említem, amely nem nézheti nyugodtan, hogy a mester tanításait elavultaknak tartsák. Főbb kifogásaikat a következőkben foglalom össze.

[1] Id. m. 19. l.

A fizikai és pszichológiai kisérlet között lényeges különbség van. Amaz biztos alapot teremt a következtetés számára; emennél a hibák forrásait nem lehet elkerülni. Annál minden folyamatot tisztán és világosan lehet követni, ennél nem.

Ennél tehát hibákra kell számítani, csak nagy óvatossággal lehet következtetést vonni, melynek értéke csak relativ, megbizhatósága nagyon csekély. A gyermek egyénisége sem jő tekintetbe. A szellemi javak morális értéke, az erkölcsi eredmények, ami a nevelésnél a legfőbb, nem érvényesülnek, mert nem mérhetők. Szóval a kisérletek „bizonytalan alapot“ nyujtanak s értékük csak akkor van, „ha az elméleti lélektan nagy óvatossága és ellenőrzése mellett alkalmazzák“.[1]

Ellenese ez iránynak *Münsterberg* cambridgei Harward-egyetemi tanár is. Szerinte a tanító tapintata, a gyermek iránti rokonszenve és érdeklődése sokkal fontosabb, mint Amerika valamennyi laboratoriuma.[2] Másik ellenese *W. James*,[3] szintén a Harward-egyetem tanára. Szerinte „új pszichológia“, mely e névre tényleg érdemes volna, nincs. Csak régi pszichológia van, mely az önmegfigyeléssel némileg javult, de a tanító ezt is csak ritkán használhatja. Nagy tévedésben vannak azok, akik azt hiszik, hogy a lélektanból bizonyos programmok, óratervek, oktatási módszerek az iskola közvetlen használatára levezethetők. A pszichológia tudomány, a tanítás művészet és a tudományok magukból közvetlenül sohasem szülnek művészeteket. Pszichológia és pedagógia egymás *mellett* állanak, nem egymás *alatt*. Ismerheti valaki a pszichológiát, azért még nem jó tanító. Ide különös tehetség, finom tapintat és találékonyság kell, amely arra képesít, hogy épen azt mondjuk és tesszük, ami az adott időpontban szükséges. „Ama találékonyság, amely képessé teszi a tanítót, hogy a tanulót megnyerje s ne engedje ki hatása alól; az adott helyzetnek ama finom megértése, amely az oktatás művészetének alfája és amegája, a pszichológia által meg nem szerezhetők“.[4]

[1] Zeitschrift für Philosophie und Pädagogik. 17. évf. 505—506. l.

[2] Dőri S. Zsigmond, A paedagogiai kisérlet értéke. Magyar Paedagogia 1907.

[3] Psychologie und Erziehung. Ansprachen an Lehrer. Aus dem Englischen von Dr. Fr. Kiesow, Leipzig, 1908.

[4] Id. m. 5. l.

Divinatio és megfigyelés itt a segédeszközök; a pszichológiából pedig elég egy általános áttekintés. Mire való volna statisztikai adatok gyűjtése, feldolgozása? Az Isten szerelmére — kiált fel James — hagyjuk nyugton azokat, akik nem éreznek magukban hivatást ilyen megfigyelési anyag gyűjtésére.[1] A tanító és a pszichológiai megfigyelő viszonya a gyermekhez egészen más: amott gyakorlati ethikai, itt elméleti és tudományos feladatról van szó.

Így James. A jövő iskolája kérdésében James alapjában helyes felfogása kiinduló pontja lett egy túlzó iránynak. A tanító hivatása „tanítványait cselekvésre nevelni", a cselekvést abban a tág értelmében véve, mely szerint az „a célszerű reakció minden faját magába zárja". A nevelés röviden kifejezve: „Die Organisation von erworbenen Verhaltungsgewohnheiten und Tendenzen zum Handeln". Ebből aztán logikai szükségszerűséggel következik ez az általános érvényességű tétel: „Semmitsem szabad befogadni anélkűl, hogy arra reakció ne következzék; egy benyomás sem maradhat korrelativ kifejezés nélkűl". Mert ami a tanuló szemén és fülén bement anélkűl, hogy módosítólag hatott volna aktiv életére, az elveszett. James itt a kifejezésen nemcsak külső hatást, cselekvést ért, hanem egész általánosságban a reakciónak minden faját és módját, minők pl. a szív tevékenysége, lélekzés, a vér körforgása, köny elválasztása stb. Lay azonban a fogalom tartalmát megszükítve csupán izomtevékenységre gondol, amely mozgásban nyilvánul s azt állítja, hogy a képzetek és gondolkodás tisztasága és elevensége a mozgási érzetektől s a motorikus folyamatok zavartalan lefolyásától függ. Innen aztán didaktikai alapelve: „minden új szemléletet és képzetet, melyet az oktatás nyújt, kifejezéssé, cselekvéssé kell átváltoztatni". Ime ismét egy példája annak, hogy a rendszerint egyoldalú és szélsőségre hajló tanítványok a mester helyes alapgondolatát túlzásba viszik. Helyesen jegyzi meg erre Dürr:[2] A közönséges életben is ismerünk elég oly sekélyes természetet, amely szellemi erőben és mélységben nyerne, ha minden benyomás nem puffanna ki azonnal motorikus kisülésben.

Ha most a kisérleti pedagógia kutatási módszerét közelebbről megvizsgáljuk, arra a megállapításra jutunk, hogy a belső, szubjektiv, alanyi, introspektiv észrevételt sem a lélektan, sem a pedagógia nem nélkülözheti. Ez mindkettő alapvető módszere. Nem

[1] Id. m. 8. l.

[2] Einführung in die Pädagogik. Leipzig, 1908. 47—49. l.

helyes tehát szembeállítani önmagunk megfigyelését a kisérlettel, mert a kisérlet nem pótolja, csak kiegészíti, megkönnyíti az önmegfigyelést. Dürr szerint is elvileg kétségtelen, hogy a kisérlet alkalmazható a pszichológia egész munkamezején s ezzel emelkedik a lélektani kutatás „a magánvélemények terméketlen vitái" fölé (Id. m. 21. l.). De azért hiba volna a kisérletileg nyert adatokon kívül minden más tapasztalatot semmibe venni, lekicsinyelni, mert „a kisérleti lélektan még sokáig csak *egy része* lesz az átfogóbb empiriai lélektannak, mely a módszeresen végzett pszichológiai megfigyelések mellett az alkalomszerű, esetleges belső észrevételeket is tudományosan feldolgozza, melyek minden szellemi tevékenység s minden tudatos élet szándéktalan mellékeredményeiül itt-ott jelentkeznek".

A külső észrevételek is ismerési eszközök, de értékük természetesen korlátoltabb, mert a kifejező mozgásoknál okokat keresünk az okozathoz. Ámde egyenlő okozatot különböző okok is előidézhetnek. Ezért az okozatról az okra való visszakövetkeztetés kevesebb értékű lesz, mint az okról az okozatra való következtetés. Mégis „a tapasztalt emberismerő" következtetéseiben „a biztosság és helyesség" magasfokára juthat, de csak úgy, ha nem mellőzi a belső észrevétel által nyert eredményeket, melyek „hatásos támaszai" a külső észrevétel munkájának.

De önmagunk és mások megfigyelése s ezek kiegészítése a kisérlettel, mindez még nem elég, még nem meríti ki a lélektani ismeretek szerzésének módjait. Az ezek által nyert adatok csak kiindulási pont, csak alap az általánosításra, a következtetésre, másfelől igazolása a hypothesisnek. Ezekhez járulnak a magyarázó természettudományok módszerei, melyek a nyert ismeretek megbizhatóságáról tájékoztatnak. A kisérleti pedagógia, amint Meumann kifejtette, a feltételeket szándékosan előidézi, tervszerűen változtatja s az így keletkezett hatásokat figyeli és megállapitja. De az empiriai pedagógia is bizonyos mértékig kisérletez, azért hát itt a hangsúly nem a feltételek előidézésére és változtatására, hanem az előidézés és változtatás *tervszerűségére* esik,[1] amely meg van ugyan az oktatás gyakorlatában is, de nem tudományos, hanem gyakorlati céllal.

Áttekintettük azokat az újabb pedagógiai törekvéseket, melyek

[1] Dürr id. m. 18–32.

a Herbart pedagógiájából kiindulva, azt több-kevesebb hevességgel támadva, a ma pedagógia világának érdeklődése középpontján állanak. Ezek a törekvések mutatják, hogy a pedagógia kérdései míly élénken foglalkoztatják az elméket, hogy míly élénk harc foly a nevelés elvi problémái körűl. Kitűzött célunkhoz képest még az van hátra, hogy ez ismertetés közben felvetődött gondolatokat értékelni megpróbáljuk, amiből saját állásfoglalásunk kitünjék.

Ami mindenekelőtt Natorp szociális pedagógiáját illeti, felfogásunk szerint az ő álláspontjának igazsága minden kétségen felűl áll. Hogy az ember emberré csak a társaság által lesz, hogy nevelés közösség nélkűl nem lehetséges s mindaz, ami a főtételből foly, olyan igazság, amelyet megcáfolni nem lehet. Nem is próbálta meg senki, Herbartnak még legelfogúltabb követője sem. Sőt hívei — kivéve talán az egy Zillert, aki mereven az individuális pedagógia álláspontjára helyezkedik — kimutatni igyekeznek, hogy pedagógiájának szociális jellege éppen nem hiányzik. Dietering[1] pl. arra vállalkozik, hogy kimutassa, hogy mindazok a modern pedagógiai gondolatok és törekvések, melyek Herbart óta követelményekként felhangzottak, Herbartnál is meg vannak. Így megtalálni véli a szociális gondolatot az érdeklődés sokoldalúságában s ama utasításaiban, melyekben az iskola és szülői ház, a szülők és tanítók, a család és állam kölcsönös egymásrahatását hangsúlyozza. Rein hasonlóképpen nyilatkozik s a szociális vonást az ethika célkitüzésében s különösen a *Verwaltungssystemben* találja meg. Ezek a törekvések azt mutatják, hogy Herbart hívei sem tudják és akarják a pedagógiából a szociális gondolatot kiutasítani. S el kell ismerniök, hogy a pedagógiai gondolkozás Herbart után a szociális gondolattal gazdagodott és termékenyebbé vált. Sőt Rein maga, aki beismeri, hogy utolsó műve[2] „a modern szükségletekhez szabott Herbarti pedagógia kodifikálásának“ is tekinthető, Zillerről azt állítja, hogy könyve bevezetésének merev individuális álláspontját később nem tartotta fenn s ez jele annak, „hogy következetes individuális pedagógia képtelenség.“ Hiszen nem hunyhat szemet az előtt az igazság előtt, „hogy vallás-erkölcsi jellem társaságon kivűl nem nyilvánúlhat“.

[1] Die Herbartsche Pädagogik vom Standpunkte moderner Erziehungsbestrebungen gewürdigt. Leipzig, 1908.

[2] Pädagogik in systematischer Darstellung. I. kt. Alapvetés. 2. kiadás. Langensalza, 1911.

Natorp szerint a nevelés céljának meghatározása nem egyedűl az ethika dolga, hanem „lényeges része“ van benne a logikának és esztétikának is. A nevelésnek nincs abszolut célja, mert a nevelés munkája végtelen s minden relativ cél a megteendő útnak csak egy pontja. E pontnál úgy érezzük, hogy az ellentét nem oly nagy, mint aminőnek látszik, sőt közelebbi megtekintésre csaknem eltűnik. Natorp szerint is a nevelési cél kitűzésénél az ethika joggal igényli a döntő szerepet s ő is csak némi „relativ önállóságot“ sürget a logikának és esztétikának. Rein szerint a cél meghatározásánál „vezető szerep“ illeti az ethikát; de a logika és esztétika is bevonandó ama megfontolásoknál, melyek az eszközök és útak ismeretére vonatkoznak.“[1] Az esztétika nem vezethet, mert értékelése ingadozó s a görög nép sorsa intő példáúl szolgál, mert akkor hanyatlott el, mikor a sofisták az erkölcsi értékek relativitását tanították, mikor a καλός győzelmet aratott az ἀγαθός felett. A logika vezető szerepre juttatásától pedig az tartja vissza, hogy nem tudni, milyen logikát gondoljunk itt. Ha formális logikát értünk, nem látni be, miért vegye ezt éppen a pedagógia alaptudományúl; ha pedig ismeretelméletet értünk rajta, akkor félni lehet, hogy a pedagógia alól kirántjuk az alapot, mert ez arra az eredményre is vezethet, hogy minden tudás csak látszat. Úgy gondoljuk, hogy a Rein érvelése itt meggyőzőbb.

És felfogása a pszichológiának a pedagógiában való szerepéről is jobban megfelel a tényeknek. Natorpnál a pszichológia — amint maga is mondja — sokat veszít jelentős géből. Ő nem ismer el általános pszichológiai törvényeket s a lélektannak csak ott juttat szerepet, ahol az egyéni vonások és sajátosságok felismerése van szóban. A kisérleti lélektant is elutasítja a pedagógiától. E felfogásában James-szel egyezik. Itt már nem követhetjük Natorpot. *Barthtal*[2] tartunk, aki a pszichológia beható ismeretét „nélkülözhetetlen feltételnek“ mondja a pedagógia gyakorlatnál. „Aki a pszichológiát nem ismeri el a pedagógia alapjáúl“, olyan hibát követ el, mintha egy egészségtani rendszert akarna felállítani a fiziológiára való tekintet nélkűl. A pszichológiai ismeret hiánya miatt volt a középkor módszere szánalmas, nevelése hiányos. Aki nem ismeri a pszichológiát, az nem ismeri az anyagot és az anyag

[1] Id. m. 69. l.

[2] Die Elemente der Erziehungs — und Unterrichtslehre. Leipzig, 1908. 7. l.

törvényeit, amelyből és amelyek szerint építenie kell. A pszichológia és pedagógia kapcsolata oly szoros, hogy a pedagógia haladása éppen attól a fejlődéstől függ, amelyen a pszichológia átmegy. Így a pedagógia sorsa a pszichológia sorsától függ. S éppen napjainkban a pedagógiai mozgalmak történelme mutatja, hogy minő hatással van a kisérleti pszichológia a maga eredményeivel a pedagógiai rendszerek kialakúlására.

S midőn Reinnak a felfogását mi is helyeseljük és igaznak valljuk, önként foly az a következtetés, amit már sokan levontak, hogy Herbart pedagógiája sok részletében, éppen azért, mert ma már meghaladott álláspontú lélektanra van alapítva, hibás és tarthatatlan. Dietering szerint még abban az esetben is, ha Herbart filozófiája és pszichológiája ma már elavúlt és csak történeti értéke volna, „pedagógiájára való visszakövetkeztetés elsietett és hibás volna.“ [1] Ugyanez a felfogása Ziehennek is, aki a fiziológiai és kisérleti lélektan híve, mellyel szemben „tarthatatlannak“ mondja Herbart lélektanát, de pedagógiája nincs szükségképpeni (?) összefüggésben pszichológiai elveivel és módszerével, mert „pedagógiája olyan, mint egy tökéletes szerkezetű és berendezésű ház, melyet építője csak véletlenűl emelt bizonytalan talajra.“ Ha a pszichológia és pedagógia között szoros összefüggés van, amint Herbart hívei is tanítják, akkor nehéz megérteni s még nehezebb elfogadni Ziehen álláspontját, amely csak abból a törekvésből magyarázható, hogy minden részlethez ragaszkodni akar, ami a mestertől származik. Lehet akármilyen tökéletes szerkezetű és berendezésű egy ház, ha bizonytalan és ingadozó az alap, melyen épűlt, ingadozni fog, ha viharok jőnek, aminthogy tényleg sok vihar tépi-rázza Herbart pedagógiai rendszerét napjainkban.

Ilyen eleven fergeteg kezdte ki Herbart lélektanát éppen a *személyiség* képviselőiben. A személyiség hírdetőinek főleg két kifogása van a Herbart pedagógiája ellen s lényegében mind a kettő lélektana ellen irányúl. Ez a lélektan mindent a képzetek mindenhatóságára épít és semmi figyelmet nem fordít az érzelmek, a kedély, az ösztöni élet rejtelmes világára. Pedig ezekből nő ki a gyermeki egyéniség. Az intellektuálizmussal szemben jogához kell juttatni a voluntarizmust, mert az érzés, a kedély az a termelő anyaföld, melyből a személyiség, a cselekvés és akarás iránya

[1] Id. m. 218. l.

sarjad. Kétségtelen, hogy a lélektani kutatás ma ebben az irányban halad s hova-tovább nagyobb lesz azoknak a száma, akik Herbart pszichológiáját nem fogadják el. Ámde a lélektani voluntarizmus térfoglalásával arányosan csökken a módszer mindenhatóságába vetett hit is. Mert minél világosabb lesz előttünk, hogy a lelki életet kiszámithatatlan, előre nem sejtett, a tudat küszöbe alatt folyó processusok idézik elé, alakitják, módosítják, minél biztosabban számíthatunk e pszichikai imponderabilék szerepére, annál inkább veszít értékéből, minden előre kiszámított módszeres fogás és mesterkedés, mellyel a gyermeki psziche közelébe akarunk férközni. Herbart nem túlzott a módszer követelésével. De követői, különösen Ziller, sokszor a bosszantó nevetségességig részletezte módszeres kivánalmait s ezzel Herbart alapgondolatait kiforgatta helyes értelmükből. Nem csoda, ha a személyiség pedagógiájának képviselői a gúny ostoraival kelnek ki e túlzások ellen.

Herbart hívei itt is megpróbálták kimutatni, hogy a személyiség követelménye meg van már Herbartnál. Dietering fenntartás nélkűl vallja, hogy személyiséget csak személyiséggel lehet nevelni: „Semmi sem ragadja a gyermeket inkább utánzásra, semmi sem kelti fel jobban érdeklődését, mint az az elevenség és melegség, az az energia és szeretet, melyet a tanitó hivatása betöltésében mutat.“ [1] Így felfogva a nevelés nem lesz többé megvetett s a közönség gúnyjának kitett robotmunka, hanem „fenséges művészet, melyet nem hivatalnok, nem tudós, hanem istentől megáldott, finom érzékű művész gyakorol.“ De — mondja Dietering — mindez meg van már Herbartnál is. Mert amikor ő a nevelőtől „szellemet és találékonyságot“, lelkesedést és szeretetet, melynek tekintéllyel és méltósággal kell párosúlnia, társadalmi jártasságot, pedagógiai tapintattal járó gondosságot és komolyságot követel, akkor ugyanazt mondja, mit Linde, hogy a *személyiség az egy szükséges dolog*. S már Herbart is tisztában volt azzal, hogy „elmélet, rendszer, módszer és elv a tanitót, a pedagógiai talentumot nem pótolhatja.“ Linde egyik birálója, Schreiber megengedi, hogy könyve a pedagógiai belátást szélesbiteni és mélyiteni fogja. Dietering nem lát újat, eredetit a követelményekben: alapeszméik Herbart talajában gyökereznek, legfeljebb a hangsúly tolódott át.

A fennebiek után megállapithatjuk, hogy Herbart óta a peda-

[1] Id. m. 102. l.

gógiai gondolkodás a személyiség elvével rendkivűl megtermékenyűlt s ez egyike azoknak a gondolatoknak, melyeknek nagy kihatású szerep jut a nevelés gyakorlatában és elméletében.

Ha már a személyiségnek íly fontos szerep jut a nevelésben, önként tárúl elénk az a kérdés, hogy művészet-e a pedagógia vagy tudomány? Van-e értelme nevelési elmélet felállításának, ha a nevelő művész, ki az ihlettség pillanatait várja? Hiszen ez a nevelői művészet nem tanítható, csak istentől megáldott, arra teremtett művésznek való. Másfelől a gyakorlat emberei szerint a pedagógia nem egyéb, mint különböző egyéni tapasztalatok és vélemények konglomeratuma. Mind a két felfogás túlzásba esik. Bármílyen nagyra becsűljük is a személyiség nevelő hatását s bármennyire pótolhatatlannak ennek hiányát, mégis azt kell mondanunk, hogy igazán nevelő csak az, aki ismeri a gyermeki psiche természetét, tisztában van az elérendő céllal és az oda vezető útak nehézségével, irányaival, szóval, aki a pedagógia kérdéseivel elméletileg és rendszeresen is foglalkozik. Felfogásunk szerint tehát a nevelő ideálját az közelíti meg, akit a nevelői hívatás lelkében élő ereje indít munkára, melyet az elmélet nemcsak előkészít, hanem folytonosan kisér, támogat, ellenőriz. Ebből aztán következik a hivatás döntő fontossága és primátusa is. A nevelési elmélet fontosságának kellő kiemelésére indít egyebek mellett az is, hogy a nevelés művészete a pedagógiának csak egy része. És jelentékeny területei vannak a pedagógiának, amelyeknél a művészet nem juthat szóhoz, csak a pedagógiai elméletnek és tudománynak kell elől világítania. Ilyen pl. a gyermek testi, szellemi és értelmi szervezetének kutatása, a fejlődés szemmel tartása, ahol a talentum magában nem érvényesűlhet. Ilyen a nevelés általános céljának kitűzése, ahol az ihletésnek háttérbe kell szorúlnia a tudományos meggondolás megállapításai mögött. Mindezekre helyesen mutat reá Rein.

Legmostohábban bánnak el azonban a Herbart hívei az ú. n. kisérleti pedagógia név alatt ismert irány törekvéseivel és eddig elért eredményeivel. Rein, aki pedig napjaink e törekvéseit legkevésbé elfogúltan bírálja és értékeli, elveti ez irány nevét teljesen s részben magát a dolgot is. Az előbbi nem volna baj. Hiszen a „kisérleti“ jelzőhöz nem nagyon ragaszkodnak Meumannék sem s csak megkülönböztetésűl átmenetileg használják addig, míg módszerük elismertetésre és bebocsáttatásra talál a pedagógia terűle-

tére. Reinnak két ellenvetése van, amiért magát a dolgot is elutasítja. Egyik az, hogy a kisérleti pedagógia leiró tudomány, holott szerinte a pedagógia normativ jellegű tudomány. Másik az, hogy a pedagógia némely igen fontos részében a kisérlet nem alkalmazható, pl. kisérleti didaktikáról nem beszélhetünk.[1]

Igazat kell adnunk Reinnak. A kisérleti pedagógia *ma még* csakugyan leiró tudomány. De épen e minőségében arra vállalkozik, hogy megadja a régi pedagógiának azt az alapot, ami neki hiányzik, t. i. az elvek, a normák, a megállapitások „kifogástalan és kimeritően tudományos megokolását". A kisérleti kutatások ma még nem haladtak annyira, hogy ezeknek eredményeire pedagógiai rendszert lehetne felépiteni. De szorgalmasan gyüjtik az anyagot abból a célból, hogy a pedagógiai előirások kellően megalapoztatván és megokoltatván ne legyenek puszta parancsok, hanem olyan normák, melyeknél a tanitó eljárásának minden pillanatban okát, magyarázatát tudja adni. Tehát a kisérleti irány célja is az, hogy normativ tudománnyá fejlődjék.

A didaktika területén a kisérleti irány még kevés eredményre hivatkozhatik. De Meumannal mi sem látunk elvi nehézséget abban, hogy a kisérlet nemcsak az olvasás, irás, számolás, rajzolás, hanem a középfokú didaktika területére is kiterjesztessék s azt hisszük, hogy a kisérlet épen a didaktika terén fog nagy eredményeket létrehozni. Azok a kifogások, hogy a kisérletek nem rendszeresek, eredményeik csak rendkivül nagy óvatosság mellett használhatók fel, helyesek, megszivlelendők, de az irány elvi álláspontja ellen nem szólanak.

Nagy és szép távlatokat nyit meg ez az irány a pedagógia jövőjére. Ezeket abban látjuk, hogy a deduktiv okoskodás és elmélkedés útján felépitett tantervek helyét olyan tantervek fogják elfoglalni, melyek a gyermeki természet, a gyermeki egyéniség fejlődési fokozatai ismeretével és tekintetbevételével fognak készülni. Az ilyen tantervekben aztán jelentékeny helyet fog elfoglalni a gyermek érzelmi és akarati élete; nagyobb mozgási szabadság jut tanitónak és növendéknek egyaránt, úgy hogy az individualizáló nevelés teljes jogához juthat. A fennebiekből önként következik, hogy nem tartjuk helyesnek Kármannak azt a felfogását, hogy az egyéniség csak

[1] Pädagogik in systematischer Darstellung. 211, I.

akkor ismerhető fel, ha teljesen kialakult s ezért az iskola a gyermeki egyéniség megismerését nem tekintheti feladatának. Valamint azt is helytélennek tartjuk, mit Waldapfel úgy fejez ki, hogy az individuálizáló nevelés egyenesen ellenkezik az iskola hivatásával.

E tanulmány eredményeűl megállapíthatjuk, hogy a pedagógia Herbart után nagy és termékeny szempontokkal és gondolatokkal gazdagodott.

Dávid Ferenc és kora.

Irta: Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

„Én bizonyos vagyok, hogy az igazságnak utában vagyok“ — ezzel az ép oly öntudatos, mint merész kijelentéssel kezdődik fönséges tragédiája. „Az igazságnak reguláját követvén, a szentírásnak folyásával támasztom minden magyarázatomat“ [1] — folytatja. Mi az a szentírás? „Kezdetben az evangeliom léleknek általa írattatott a híveknek szívekbe. Az után pedig, mikor az embereknek hálaadatlanságokért az Isten a lelket el akarná venni, hártyára és papirosra írattatá, hogy az Antikrisztus Pápa és a több hamis tanítók az igazságnak útjáról a választottakat el ne vihetnék“. [2] „Mikor az emberek szabadságot vettenek önmaguknak egyik testamentumból a másikba való menetelre: szabad volt ottan egyiket a másikba változtatni és az újtestamentumnak rendelését az óra fordítani, Krisztust Mózessé és Mózest Krisztussá tenni; és végezetre oda jutott a dolog, hogy e két testamentumbeli bizonyságoknak összezavarása sem Krisztus értelmével, sem Mózesével együtt nem járt“. [3] Ezért, „ha az Istennek igazságát meg akarják érteni, szükség megválasztanunk a betüt a lelki értelemtől, az árnyékot a testtől, a sötétséget a világosságtól, mely a két testamentumnak különbségében mutattatik meg“. [4] „Az én istenem énnekem bizonyságom, hogy ezt az igazságot nem Alkoranumból, sem a Thalmudból, sem Servetusból, hanem az élő Istennek igéjéből tanultam, tanítottam és tanítok“. [5]

Mi ez az igazság?

[1] *Dávid* F: Az egy ö magától való, stb. a i i j Az egy ő magától való, stb.: H i i j. [3] i. m. G i j.[2] [4] i. m. C i j.[3] [5] i. m. b és Az egy atya Istennek, II h h i j.

*Isten*ről azt vallja, hogy „az egy ő magától való Isten, ő magától jó, bölcs, mindenható és öröktől fogva való, kezdet nélkűl és végnélkűl való; egyedűl halhatatlan, kit az emberek közűl nem látott senki:[6] tiszta, merő csak egy lélek“.[7] „A hívekben lakik az Isten“.[8] Isten legfőbb cselekedete a teremtés. „Az első teremtésben Ádám mondatik első atyának, ki által minden egyéb emberek e testi és első életre születtenek“.[9] „Az újtestamentumban az új teremtést, melyet második teremtésnek hívnak, az apostolok az Úr Krisztusra magyarázzák, melyben az Isten a Krisztus által megújította e világot és megbékéltette az embereket önmagához és az örök életre megújította az újonnan születésnek általa“.[10]

*Krisztus*ról. Dávid Ferenc pontosan megjelöli, kit kell ez elnevezésen ismernünk, amidőn azt tanítja: „Jézust az Isten Krisztussá és urrá tette“.[11] Jézus „asszonyi állattól születteték e világra, tehát ember“.[12] „Ennek a nazareti Jézusnak adta az egy Isten a bölcseségnek és erősségnek, avagy mindenhatóságnak lelkét, kiről a próféták jövendöltenek, ez az a lélek, az Istenségnek teljes volta, mely lakik a Krisztusban“.[13] „Krisztusnak Istensége, tisztessége és dicsősége az Atya Istentől vagyon. És valamikor ezt valljuk, — az Atya Istent tiszteljük, mert aki a fiut nem tiszteli eképpen, az az Atyát sem tiszteli. Ez az *egyenlő tisztelet*, melylyel az Atya akarja, hogy a fiú tiszteltessék“.[14] „Az ótestamentomban ez az egy és ő magától való Isten nem neveztetik a mi urunk Jézus Krisztus atyjának, mert akkoron Jézus még nem született volt meg“.[15] „Az újtestamentumban, midőn immár szűz Máriától a názáretbeli Jézus megszületett volna és benne minden isteni igéretek megtökéllettek volna, akkoron megjelenté magát az egy ő magától való felséges Isten“.[16] Ebben a „Krisztusban létesült a második teremtés“,[17] hogy „mi emberek ő általa az Istennek ábrázatja, képe és formája lehetnénk, melyet mi az első teremtésben elvesztettünk vala“.[17] A trinitáriusok azt tanították, hogy „Krisztus öröktől fogva azon Isten, ki az Atya, az egy isteni természetért; más pedig a különböző tulajdonságért avagy személyért“.[18] Ezzel szemben Dávid Ferenc azt vallotta, hogy Krisztus nem volt öröktől való, hanem „volt ő

[6] Az egy ő magától való,: 24 l. [7] i. m. i. h. [8] Az egy atya Istennek 90 l. [9] Az egy ő magától való, 39 l. [10] i. m. C i i j.[2] [11] Az egy ő magától, stb. 30 l. [12] i m. D i i j. [13] i m. 31 l. [14] Az egy atya Istennek, R r i j.[2] [15] Az egy ő magától való, A i j. [16] i. m. A i i j. [17] Az egy atya Istennek, R r.[2] [18] i. m. Y y.

neki kezdete az utolsó időben": [19] „fogantatott, született, nevekedett mind időben, mind bölcseségben nemcsak az emberek előtt, hanem az Isten előtt is; annak felette evett, idestova járt, megfáradt, félte és rettegte a halált; könyörgött az Istennek; meghalt, feltámadott és felment a mennyekbe az ő Atyjának jobbjára". [20] Krisztus e földön csak ember volt, nem egyszersmind Isten is, „mert e kettő ellenkezik: természet szerint való Isten lenni öröktől fogván és üdő szerint megkenetni". [21] Hanem igen is a halálban „önnön magát megüresítette, testté lévén és az isteni ábrázatot levetvén, az embereknek hasonlatosságokban találtatott meg". [22]

„Isten azért adta minekünk a Krisztust, hogy ő általa üdvezüljünk és az örök életet vegyük". [22] E hivatását tanításaival teljesítette, „miérthogy pedig prédikátor volt és tanított, azért Logosnak avagy igének neveztetett". [23]

Az Istenről és Jézus Krisztusról való tanitások alkották Dávid Ferenc egyéni hitvallását, főképen ez utóbbi, melyről fennen hirdette: „Az Isten fiáról, a mi urunk Jézus Krisztusról vettetett fundamentumon állunk és azon akarunk állhatatosan megmaradni". (*Dávid* F.: Az egy ő magától való, stb.: C lap.)

Két dolog nem tetszett e mondatokból Blandratának. Az egyik az, hogy Dávid az ő keresztény hitét kizárólag az újtestamentumra alapította, holott régebben elismerte az ótestamentum bizonyító tekintélyét is. A másik Krisztus segítségül nem hívásának dogmája volt. Dávid ugyanis kijelentette, hogy „Szent Pál nem elegyíti az Isten fiát, az ember Jézus Krisztust az Istennel, hanem a két pártot, melyek ellenségesek egymással, kétfelé állatta: az egy Istent egyfelől, az emberi nemzetet másfelől. Azok közikbe állatta immár a közbenjárót, a Jézus Krisztust". (*Dávid* F.: Az egy ő magától való, stb. D i i j.) Következőleg — hiszen emlékezünk reá, hogy a reformáció korának egész theologiája, tehát Dávid fejtegetése is a bűn és annak megbocsátásáról való elmélkedésből sarjazott — a helyes sor ez: Isten, Krisztus, ember. Fönnebb az volt mondva, hogy a második teremtéssel kapcsolatban Krisztus nem tett egyebet, mint bűnbánatra serkentette a bűnös emberiséget s miután eképen megtérésre intett, megtanított szeretettel fordulni a bűnöket kegyelmesen megbocsátó Istenhez. A lényeg itt az, hogy a bűnös ember

[19] Az egy ő magától való. B i j. [20] i. m. B i j. [21] i. m. 32 l. [22] i. m. D.[2] [23] i. m. D.

Krisztus ösztönzésére megbánja bűneit s bocsánatért esedez. Már most a következő feladatot kétféleképen lehet formulázni. Vagy eként: a bűnös embernek első kötelessége Krisztust segítségül hívni a töredelem előkészítéséhez. Azonban ez a megfogalmazás hibás, mert a rendet zavarja. Krisztus cselekedete arra irányúl, hogy töredelemre birjon minket. Ámde — úgy-e bár ha mi már annyira jutottunk, hogy bűneink tudatában Krisztus közbenjárásáért akarunk esedezni, — immár el kellett jutnunk a töredelmességhez. A továbbiakban Krisztusnak semmi szerepe nincsen. Isten minden őszintén hozzáfolyamodó léleknek az illető lélek nemes elhatározásáért bocsátja meg bűneit; és főképen Isten bocsátja meg az emberek bűneit, nem Krisztus. Tehát a mondott feladat nincs helyesen fogalmazva. Ellenben így már helyes: a bűnössége tudatára ébredt embernek Isten szerető kegyelmét kell segítségül hívnia.

És itt újra fölvetjük a kérdést, a mi Luthert, Melanchtont, Zwinglit, Kálvint s a XVI. század összes theologusait annyira aggasztotta: mi lesz ilyen körülmények között Krisztusból? Dávid Ferenc azt válaszolta: „Logos", vagyis ige, isteni beszéd, tehát olyan intő szózat, mely a bűnös embert töredelmességre birja. Szükség, hogy mindig épen ez a Krisztus járjon közbe az emberek megtérésénél, a ki a keresztény időszámitás kezdetekor élt? Nem. Ha valaki azt a célt szolgálja, a mit Krisztus, hát akkor az Krisztusi célt szolgál; Krisztusi munkát végez. Honnan lehet megtudni, hogy hogy mi volt ez a cél és ez a munka? Az új testamentumból, a hol Krisztus élettörténete van megirva.

Blandrata nagyon alkalmasnak találta Dávidnak e tanításait az ő tekintélyének megrontására s viszont saját hatalmának növelésére. Célját főként az a nagyarányu mozgalom segítette elő s juttatta díadalra, mely Békés Gáspár és a testamentumos urak körül keletkezett. E mozgalmak annyira szorosan összefüggnek Dávid egyéni sorsával s az unitárius egyház történetével, hogy tüzetes ismerésük nélkülözhetetlen.

A midőn Báthory fejedelemmé választását elfogadta, nemcsak János Zsigmond végrendelete megtartására kötelezte magát, de arra is, hogy Miksa alattvalója lesz s „ha őfelsége kivánja, vajdaságát a várakkal egyetemben tüstént kibocsátja kezéből."[1] Fogadalmai a

[1] A közállapotok vázolásánál az Erdélyi orsz. gyül. Emlékek II. és III kötetében található fejtegetéseket (*Szilágyi* Sándortól) tartottam szem előtt.

portának tudta és beleegyezése nélkül valának igérve. E két arcu helyzetet az a körülmény juttatta dülőre, hogy Báthory saját fejedelemségét be akarta jelenteni a külföldi uralkodóknak. Kérdés, minő címmel tegye ezt? Nem kevéssé vala ingerlő a várak és erődítmények dolga. A porta ezek átvételét sürgette; a császár viszont azt kivánta, hogy bizonytalan ideig maradjanak jelenlegi birtokosaik kezében. A szultán csausza ura kivánságának végrehajtását akarta ellenőrizni s ezért a fejedelem udvarában tartózkodott Báthory egyebet sem tehetett, mint gyors levéllel kedvező határozásra kérte Miksát. „Miksa előtt csak két lehetőség volt: vagy megtagadni a várak kiadását s ezzel török háborut vonni a nyakába; vagy beleegyezni azok kibocsátásába s a jövendőtől várni a speyeri pontokon esett csorbák kiegyenlitését. Ez utóbbit választá: oly módon, hogy amennyiben az idők és viszonyok minden más expedienst lehetetlenné tesznek, belenyugszik az elkerülhetetlenbe, de fentartja és felhasználja a rája támaszkodó testamentumos urak törekvéseit és köztük főként Békést — kivel, ki által és kiért előbb-utóbb leszorithatni hitte Báthoryt." Igy esett, hogy Békés reményei szorosan hozzáfüződtek a császár igényeihez. A várak átadása az egy Huszt kivételével, megtörtént. E hely egyik legfontosabb poziciója vala Erdélynek, érthető hát, hogy Miksa jövendőbeli céljainak érdekében ragaszkodott hozzá. Báthory most geniális ötlettel igyekezett megkerülni e vészes helyzetet. Ugy gondolta, hogy ha a testamentumos urakat törvényes uton egyenként lehetetlenné teszi, ezzel megtöri Miksa merev oppositióját is. A sort Csákyn kezdte, ki János Zsigmond halálától az ő megválasztatásáig Erdély kincstárnoka volt. Felszólítá, nyilvánosan számolna el ez idei kiadásairól, mit, noha már többször megigért, még mindig elfeledett megtenni. Mikor pedig a kór gyötörte öreg főur 1572 elején elköltözött ez árnyékvilágból, kivánságát Hagymássy Kristófra terjeszté ki. A testamentumosoknak érezniök kellett, hogy kelepcébe jutottak s csak Miksa gyors interventioja segithet rajtuk. Szorult helyzetüket a törökök lepantói veresége némileg földeritvén, Békés ismételten felszólítá a császárt Báthory megbuktatására. A császár azt izente, maradjon Békés nyugodtan, mert „nem hagyják moházni dolgait". A testamentumosoknak tezgelődését a fejedelem sem nézte tétlenül és — Hagymásy már perben lévén — Majláth Margittal visszakövetelte Békéstől Fogaras varat, mely a trónkövetelőnek főereje vala. Hogy azonban más oldalról is meg legyen támadva, látszólag ide nem

tartozó végzést hozatott 1572 május 25-én Tordán: „A mi a religio dolgát nézi, a minemű végezés a meghalt fejedelem idejében volt; azon állapotban és erejében maradjon; hol pedig valakik e végzés kivűl a religióban valamint innoválnának, a mint őnagysága előnkbe adja, hogy affélék volnának, ő nagysága Dávid Ferencet és a superintendenst (Alesiust) hivassa hozzá, értse meg tölök, ha efféle innovátorok különb vallásban vannak az ő vallásoktól, kiben voltanak a megholt urunk idejében; ha különb és uj dolognak vallásában találtatnak, ő nagysága excommunicaltassa, mely excnmmunicatióval ha ők nem gondolnak, ő nagyságának authoritása legyen efféléknek megbüntetésére az ő érdemek szerént." Két körülmény kapcsolja e végzést a Békés-Dávid párthoz. Egyik az a kerülő módszer, melynek első megnyilatkozását szintén Báthorytól János Zsigmond uralkodásának legvégén láttuk; másik Blandratának egyéni céljai. Békés ugyan mint már sokszor, ezúttal is csalódott ura pártfogásában, sőt nov. 15-én egyenesen azt az utasítást kapta Bécsből, hogy „ha lehet, vesse ki szívéből a haragot és gyűlöletet a vajda iránt"; azonban Dávid vesztére Blandrata céljai hatalmas lépéssel közeledtek megvalósításukhoz. Az 1573. jan. 1—6-ki országgyűlés elhatározta: „Az innovátorok felől végeztetett, hogy az előbbi articulus tartassék meg, hogy affélék a két superintendens előtt több tudós személyeket is melléjek vévén, ha szükséges lenne, meg examináltassanak és ha mindeniktől különbözni találtatnak és dogmájukat pertinaciter defendálják, excommunicaltassanak és urunktól proscribáltassanak, kivel ha nem gondolnak, autorítása legyen ő nagyságának vagy fogsággal, vagy halállal, avagy egyéb poenával az ő káromlásokat érdeme szerint megbüntetni. Ha ki pedig urak, nemesek vagy városok közűl affélének pártját fogná, vagy oltalmazná urunk ellen, az olyat az director causarum ráhíhassa és minden octava kívűl iure fisci törvény szerint procedálhasson ellene; akik pedig proscriptusok, azokat kergesse mindenütt". Dávid s Békés jövőjének kétségbeejtő perspectivája tárul elénk e végzésből.

A nagy csapásokat apró ingerlések egészítették ki s ilyenben főként Dávid Ferencnek volt része. Előbb iskoláját támadták meg azzal, hogy a tanítók fizetését csupán a befolyó tandíjra redukálták s ebben is azzal a megszorítással, hogy az abc-tanuló iskolások 25, az olvasnitudók 50, a felsőbbosztályosok 1 frt díjat fizessenek. E végzés volt okozója annak, hogy Palaeologus Jakab állását elhagyva, Kolozsvárról Krakkóba távozott. Mikor aztán a városi

tanács belátta, hogy emberségesebb honorárium is alig elég a megélhetésre, a fizetést 1574. jan. 27-én visszaállitotta a régi 100 forintra. E rendelet Palaeologust is visszatéritette Dávid környezetébe. Budzinski levele igazolja, hogy március 17-én már tanít. Majd magának Dávidnak a fizetését támadták meg s három évi huza-vona után is csak 100 írtban, 2 hordó borban és 10 veka búzában állapodtak meg. Ezekhez járult a fejedelem személyes gyülöletének gyakori megnyilatkozása. Emlékeink ránk hagyták, hogy Báthory maga elé hivatván Dávidot, kihallgatását e szavakkal végezte: „Rövid időn végire viszem — ha Isten is úgy akarja — hogy szarvaid letörjenek!" Meg is kisérte fenyegetésének beváltását. Kolozsvárról Gruz Péter, Markus Antal és Gergely Antal folyamodtak a fejedelemhez, küldene e kincses városba jezsuita papokat, mert a lakósság a mostani lelkészek tanításaival nincs megelégedve. Báthorynak kapóra jött a kérés: a tényállás iránt rögtön kérdést intézett a városi tanácshoz. Nagy csodálatára, egyben bosszúságára is, azt a választ kapta, hogy egy szó sem igaz belőle, mert Kolozsvár papjaival meg van elégedve.

(Folytatjuk.)

Vallási mozgalmak napjainkban.*

Irta: Ürmösy Miklós.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Mindenek előtt fogadják őszinte üdvözletemet mai összejövetelünk alkalmából, mellyel idei felolvasó-estélyeink soroza'át megnyitjuk.

Nem tagadom, hogy bizonyos jubiláris hangulatnak a hatása villan át lelkemen annak emlékezetére, hogy épp e helyen, az Urnak e felszentelt kis hajlékában tartottuk meg tíz évvel ezelőtt, a budapesti Dávid Ferenc egylet első ünnepélyes űlését, melynek díszét és fényét több angol hitrokonunk jelenléte is nagyban emelte.

Igaz, hogy tíz év az egyletek életében még nem valami nagy mult, de mégis egy vallásos alapon álló egyesűletnél ez a körűlmény, hogy ennyi időt már átélhetett, annak nemcsak életképességéről, de vallás-erkölcsi erejéről és sulyáról tesz bizonyságot. S tanuságot tesz, tisztelt hölgyeim és uraim, első sorban is az önök lelkes szeretetéről, vallásos mély érzületéről s törhetlen kitartásukról, mellyel ez egyletet mindvégig szellemi és anyagi erejükkel támogatták.

Az elvetett kis mustár-mag, — ime szemünk láttára növekedett lombdús galyacskává s így nem csoda, ha mi látnoki sejtelmekkel eltelve hisszük és reméljük, hogy e kis csemete oly hatalmas törzsű fává fog egykoron erősödni, melynek élete bele fog nyulni az idők végtelenségébe, mert gyökérszálai az emberi léleknek ama misztikus mélységeiből szívják tápláló erőiket, hol a mindenható Isten iránti tiszta hit honol! Mert mi hiszünk a hit fentartó, ős erejében, mint az élő Istenség bennünk lakozó s bennünk működő örök energiájában. S miért ne hinnénk benne? . . . Hiszen ha az

* Elnöki megnyító a budapesti Dávid Ferenc-egyesűlet 1911. nov. 18-án tartott űlésén.

állatvilág egyetemes életnyilvánulásaiban feltaláljuk az ösztönöknek ama változatlan örök törvényeit, melyeknek e fajok minden osztálya alá van vetve — s ha nemcsak a növényvilág, hanem általában a föld fejlődésének és átalakúlásainak törvényeiben is megtaláljuk az ok és okozat elméletének s jelenségeinek alapvonásait, — akkor miért ne hozhatta volna magával az emberiség is, mint vele született ősi ösztöni, a hitnek ama kezdetleges csíráit, melyekből évezredek fejlődése folytán, a babonák misztikus ködén át eljutott a mai tisztultabb vallási felfogásokhoz. Valóban, bámulatosan óriási utat tett meg a vallás-filozófia, míg hangoztatni merte ama tant, hogy az Istent úgy kell felfogni, mint lelkünknek és a nagy mindenség egyetemes törvényeinek szellemét! . . .

És a vallások fejlődése még mind fokozottabb erővel halad előre, nem nagy lelki gyönyörűségére modern szociálistáink azon táborának és az úgynevezett „társadalmi tudományok“ azon egyesületeinek, melyek már nemcsak a hazát, de magát az Istent is megtagadják!

— Nincs többé szüksége az emberiségnek vallásra! — kiáltják ők, mert kinőtt már a hit babonás varázslata alól . . . Mire is hit és eszmény a léleknek! Ezek csak butává teszik a lelket . . . De hisz lélek és lelkiismeret sincs! . . . Az erény és erkölcs fogalmai is elavult hazugságokká váltak . . . A templomok pedig ma már az üres és látványos egyházi ceremóniák színhelye . . . És így tovább! . . .

— Óh, valóban mily gyönyörűen szép lesz a világ és benne mily végtelenűl boldog az emberiség, ha e nagy társadalmi reformátorok elvei meg fognak valósulni majd valamikor.

Csak az a kérdés, mikor lesz ez? . . . Mert úgy látszik, hogy ez a „szerencsétlennek“ kikiáltott emberiség, nem siet valami tulságos nagyon elérni ezt a neki igért földi boldogságot! Söt még mindig annyira igyekszik lelkében a vallásos érzületet ápolni, hogy csak egy kicsinyes statisztikai példára utaljak, a brit biblia társaságnak nemrég megjelent évi jelentéséből azt látjuk, — hogy a világon még mindig, — vagy inkább: jobban, mint valaha, — a biblia a legelterjedtebb könyv. S míg a társaság a mult évben hat millió példányt adott el, az idén már hét milliónál is többet.

Hogy a vallási propaganda a társadalmi téren is mily óriási arányokat ölt, dacára a vallástagadók agitációinak, legyen elég itt megemliteni, hogy ma már a nők is — mint tudjuk — mind töme-

gesebben lépnek a lelkészi pályára, sőt az angol szabad egyházakban már is egész sereg nő prédikátor végzi buzgó hivatással egyházi munkáját.

Ez alkalomból, mint minket érdeklő eseményt, szabadjon megemlítenem, hogy a német szabadgondolkodó lelkészek lapja, a „Kirchlichliberale Zeitungs-Korrespondenz" a nők lelkészi pályájára vonatkozó cikkében, elismerő hangon emlékezett meg Petzold Gertrud német származású kisasszonyról, mint a birminghami unitárius egyház prédikátoráról, legutóbbi németországi és svájci útja alkalmából, mikor is több templomban prédikált nagy hallgatóság előtt.

A vallásos érzés hanyatlásáról szóló meséknek — úgy hiszem — élénk cáfolatáúl szolgálnak a koronkint tartatni szokott vallási kongresszusok, nem különben ama körülmény is, hogy az egyházak tradicionális kegyelettel ragadnak meg minden alkalmat, hogy nagyjaik és vallásalapítóik emlékezetét megünnepelhessék.

*

Tisztelt hölgyeim és uraim, úgy vélem, már eddig is elég cáfoló érveket hoztam fel ama vádak ellen, melyek korunk hitetlenségét hangoztatva, a vallás teljes csődjét hírdetik. Pedig még reá sem mutattam az egyházak benső életében viharzó nagy és hatalmas forrongásokra, melyek szintén világos cáfolatúl szolgálhatnak arra, mintha hideg, dermesztő vallás közöny szállta volna meg az emberiség lelkületét.

De minket, kik Dávid Ferenc nagy és dicső nevét hordjuk zászlónkon s kik Stuart Mill híres elvét úgy kivánjuk alkalmazni, hogy minél több szabadságot nemcsak a politikai és társadalmi intézmények, hanem az emberi lélek számára is, — mondom — minket talán más szempontokból érdekelnek napjaink eme vallásos mozgalmai. És pedig a vallási reformeszmék szempontjából. Vagyis azt óhajtjuk figyelemmel kisérni, hogy a liberális irányzatok minő hódító erővel nyomulnak előre a hitélet terén?

Erre vonatkozólag azt az általános észleletet tehetjük, hogy majdnem minden hitfelekezet körében egyre növekedni látjuk azon emberek számát, kik vallási meggyőződésüket összhangba akarják hozni a korszellem haladásával. S e törekvések néhol oly vehemens erővel hozzák ellentétbe a vallásos érzelmeket a fennálló, merev dogmákkal, hogy abból nem egy éles — bár még eddig leginkább személyes jellegű — összeütközés támadt már is. Természetesen e

mozgalmak ellenhatásának következménye az orthodoxia merész föllépése, támadó és védekező eljárása, — a vallás tekintélyére való hivatkozással — a szabadelvű irányzatok ellen. Hiszen még a máskülönben oly erős hatalmi szervezeten alapuló katholikus egyház is szükségét érezte erős kényszerrendszabályokhoz nyulni. Emlékezzünk csak vissza a pápa „motu proprio"-jára, amely az egyház papjaitól az antimodernista eskü letételét követeli s jusson eszünkbe az Index-kongregáció működése s annak nálunk is ismert eredménye egyik neves magyar püspökre vonatkozólag.

De minket közelebbről érdekel ama körülmény, hogy az orthodoxia a protestántizmus körében is, kényszerítve érzi magát mind erősebb és erősebb fegyverekhez nyulni, a szabadelvű eszmék terjedésével szemben. Példa erre a németországi protestánsok mozgalma, mely az egész művelt világ figyelmét magára vonta.

Tudjuk, hogy e mozdalom kiindulási pontja Jatho kölni lelkész esete volt. Első következménye pedig az lett, hogy most már a német protestántizmusnak is meg van a maga Loisy abbéja. De a dologban nem ez a fontos, hanem az, hogy most már nemcsak Köln város lakossága ünnepli szabadsághősként hivatalvesztésre ítélt lelkészét, hanem ugyanezt teszik az összes német liberálisok, kik még ezenfelül, nemzeti gyűjtést is indítottak oly lelkészek számára, kik előbb vagy utóbb a kölni lelkész sorsára juthatnak.

Ily viszonyok közt érthető, hogy a porosz nemzeti egyház sem akar felhagyni a liberálisok elleni elkeseredett küzdelmével. De az aztán nagy kérdés: vajjon e harccal nem késett-e meg? Mert a porosz lelkészek táborában mind többen és többen csatlakoznak a liberális irányhoz, nyiltan hirdetve a dogmájuktól eltérő hitfelfogásaikat, vallástörténelmi önálló nézeteiket. Söt nem egy közülök nyiltan meri prédikálni, hogy Jézus ember volt, de a legnagyobbak közül való, aki példát adott az emberiségnek, de akinek csodás története már a misztikus legendák világába vész el.

Hogy eme nagyarányú liberális mozgalmai a német protestántizmusnak, minő változásokat fognak előidézni a hitélet terén előbb vagy utóbb, azt még ma meg sem jósolhatjuk. Lehet, hogy talán már egy vallásos forradalom előestélyén állunk! Hiszen — a jövő zenéjeként — már is hangok hallatszanak különböző új vallás-alapítási ideákról. S Amerikából világgá is bocsátották egy ily új vallás alaptervezetét, melyben a kereszténységnek nem jut fontosabb szerep. A rideg kötelességteljesítésben kulminálna e vallás

főelve, nem ismerve büntetést és jutalmat s nem kutatva az emberi lét okait és végcélját. Tulajdonkép ez egy vallás volna — hit nélkűl. Maradjon meg hát csak — a „jövő" vallásának . . . Mi nem kérünk belőle!

*

T. hölgyeim és uraim! Már is nagyon igénybe vett türelmükkel élnék vissza, ha napjaink vallás-mozgalmainak részletesebb vázolásába merűlnék. De ama jelenség, hogy az orthodoxia hatalmi tekintélyének teljes erejével és sulyával volt kénytelen újból megjelenni a vallásos élet mezején, ismétlem, ez a legerősebb bizonyítéka annak, hogy a liberálizmus mind nagyobb és nagyobb hódító hatással nyomul előtérbe mindenütt, a mi örömmel és megelégedéssel töltheti el lelkünket.

De midőn mi annyi lelkesedéssel azonosítjuk magunkat a liberális eszmékkel, — azt hiszem — mi is tisztában vagyunk azzal az álláspontunkkal, hogy mikép értelmezzük azokat. Vagyis, hogy mit értünk „liberálizmus" alatt! Mert a vallásfejlődésnek mindennemű irányát nem tekinthetjük annak. Hiszen, például Németországban is, a vallásos reform-mozgalmak némelyike kisebb-nagyobb elhajlásokban a „modern liberálizmus" és a „modern felvilágosultság" cégére alatt már is oly utra kezdett átsiklani, melyen mi nem haladhatunk együtt a német liberálisok eme táborával.

Mi nem fogadhatjuk el „liberális haladás" eszméjeként azok felfogását, kik a természeti erőkből s a biológiai megállapításokból levont törvények alapján szeretnék a vallást reformálni, a fizikai világot jelölve meg az ember egyetlen lényegének, ebből vonva egyszersmind következtetést a vallás többi nagy problemáira is.

Ezért nem egyeztethetjük össze a mi iránytörekvéseinkkel sem a „modernizmus" ama hiveinek álláspontját, kik a panteizmushoz állnak közel, sem a régi atheista fölfogáson felépűlt „monisták" alaptételeit, kiknek Haeckel a főapostoluk.

Egyszóval, mi, kik a tiszta evangéliumi hit alapján állunk, nem illethetjük „szabadelvű" elnevezéssel az oly vallásos reform törekvéseket, melyek a metafizika helyébe kizárólag a természettudományi gondolkodást akarják tenni.

Kétségkívűl lelkes bámulattal tölt el minket is, úgy a természettudományok, mint minden más exakt tudomány fejlődése, haladása és elemző ereje s mi is mindig nyiltan vallottuk és hír-

dettük, mit Prohászka püspök egyik beszédében a minap mondott, „hogy a vallásos meggyőződést és a vallás igaz kincseit nem kell az igaz tudás szabad levegőjétől félteni“. De míg a tudomány sem tud a lét ama nagy problémáira, melyekkel a vallás is foglalkozik, kellő és megnyugtató feleletet adni, addig a minden áron vallást reformálni akaró modern apostolok ne vádolják a tiszta hitbeli felfogást azzal, hogy nem a látható, hanem a láthatatlan világ rejtélyeinek egyoldalú megfejtésével és megokolásával foglalkozik csupán.

Mi a vallásban a végtelenség eszméjét s az örök élet erejét keressük. És csakis a hit szárnyain vagyunk képesek ama fenséges, misztikus világba fölemelkedni, hol megtaláljuk az Istenség örök eszményét. S hisszük és valljuk, hogy az emberiség sok és sok millióinak lelkéből nem fog sikerülni soha, kiirthatni a Gondviselő Isten teremtő erejében vetett ama mélységes hitet, mely az évezredek martirjainak vérével megszentelt vallási nagy alkotásain épült fel!

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Varga Béla, Jacobi Henrik Frigyes. Tanulmány az ismeret- és értékelmélet köréből. Különlenyomat a M. Tud. Akadémia „Athenaeum“ c. folyóiratából. Budapest, 1911. Ára?

Ez alapos tanulmányokon nyugvó, tartalmas értekezés célja az, hogy az ismeret- és értékelmélet egyik igen elterjedt irányának történeti fejlődéséhez adatokat nyujtson s kritikai észrevételeivel megvilágítsa. Jacobi életének rövid ismertetése után a filozófia fogalmát, a hit és tudás viszonyát, ismeretelméletét és ennek birálatát, értékelméletét, erkölcstanát vázolja röviden, világosan, kritikai megjegyzései kiséretében és végűl rámutat arra a hatásra, melyet napjaink voluntaristikus itéletelmélete, különösen Windelband és Rickert Jacobi nem rendszeres, hanem szétszórtan itt-amott elejtett megjegyzéseiből és gondolataiból kapott. Jacobi különösen Hamann hatása alatt Kant kriticismusa ellen lép fel s egyéniségének gazdag és értékes, de ellentétes elemeit, mély vallásos érzését és a transcendens világhoz való állandó vonzódását, a lét kérdései kutatásában való szakadatlan fáradozásait a „hit“ és az isten fogalmában egyesíti. Filozófiájának jellemző vonása az a mistikus és romantikus köd, amely egyenes ellentéte Kant rendszerének. Ő egyesíti a hit és tudás fogalmát s nála a filozófia és vallás egyek, amiként mondja is, hogy az ő filozófiája az ő vallása. Nem is tiltakozik a mistikus homály ellen, sőt egyenesen vallja, hogy a magasabb rendű ember előtt némely dolgoknak szükségképen homályban kell lenniök. Különböző és ellentétes megitélésben részesült. Schelling szellemének „szomorú korlátozottságát, komplikált egyéniségének „facsarmányos titokzatosságát“ vetette szemére. Legujabb életírója Schmid A. pedig a lángelme jelzővel tiszteli meg.

Jacobi nem alkotott rendszert, hanem az ismeretlen isten után kutatott, s őt igyekezett az ismeret világításánál közvetlen intuitióval megragadni. Ezért a tudást a hitbe olvasztja belé, melybe minden egyéb is belefér. Minden ismeretnek és tevékenységnek alapja a hit,

amire a józanon és a Böhm-féle intelligencia álláspontjáról biráló szerző azt jegyzi meg, hogy ez a fogalom nem lehet tisztító hatással az ismeretelméletre. Jacobi ismeretelméletében a szerző két dolgot kifogásol. Egyik az, hogy a megismerésben az érzékfelettinek nagy szerepet juttat, t. i. hogy az érzés közreműködésével a közvetlen megismerést a hit biztosítja; a másik az, hogy az ismeret forrásáúl az Jnstinkt-et és Gefühlt tekinti. Az érzés az ismerés folyamatánál csak járulékos elem; azzal megismerni nem lehet semmit. S különben a transcendenst és übersinnlichet még akkor sem ismerhetjük meg, ha az érzést az ismeret forrásáúl elfogadnók, mert ismeretünk csak az adottról lehet.

Jacobinál rendszeres értékelméleti tanról szó sem lehet. De vannak elszórtan olyan gondolatai, melyek kétségtelenűl axiologiai vonatkozásúak s melyek épen e vonatkozásukban tetőződnek s egészülnek ki. Nála az érték gondolata objectiv realitás, melynek végső alapja az isteni öntudat. Ez öntudat nélkül nem lehet szó értékről s az alany valamely dolog értékes voltának megállapításánál csupán annyi szerepet játszik, hogy ösztöne és érzése szerint értékel ugyan, de ismerő tehetségünk ezen forrásai csak szócsövei az isteni kijelentésben adott igaznak, jónak és szépnek s így voltaképen az isteni akarat valósul meg az emberben.

Erkölcstana sajátságos elemekből van összealkotva. Az erkölcs isteni eredetét hirdeti ugyan, de itt megszabadulva theologiai misticizmusától szinte Nietzschére emlékeztető módon egy hősi moral alapjait rakogatja, amely az individualizmus színes és lendületes fejtegetésében csúcsosodik ki.

Az utolsó fejezet arra mutat rá, hogy napjaink voluntaristikus itéletelmélete (Windelband, Rickert) mint forrásra Jacobi ismeretelméletére megy vissza, onnan ered. A szerző ez irány alaptévedését Böhm mel abban látja, hogy figyelmen kívül hagyja a való és kellő világának, az ontologiának és axiologiának határait s ott is értékelést lát, ahol csak valóság itéletekről van szó, mintha az érték megelőzné a valóságot, holott kétségtelen, hogy előbb lennie kell valaminek s csak azután értékelhetjük azt. Tévedés tehát a valóság itéletekben akarati aktust keresni és látni, a formát tartalomnak tekinteni, amint ez új irány tette.

Ez a gondolatmenete ennek a kritikai tanulmánynak, amely alapos reményt nyujt arra, hogy szerzőjétől még sok értékes dolgot várhatunk a filozófia irodalmában. Ajánljuk figyelmébe azoknak, akik tájékozódni kivánnak napjaink ismeretelméletének kérdéseiben. *G. K.*

Dr. Székely György: A lelki élet ismertetése. Budapest, Franklin-Társulat. 1909. Ára 2 K 60 fill.

Ez a könyv, mely a tanító- és tanítónőképző intézetek számára készült, négy szakaszra oszlik. Az első a lelki életről szól általában. A lélektan feladata, szerző szerint, képzeteinknek, gondolatainknak, érzelmeinknek és akarati állapotainknak megismerése és felderítése. Ezen meghatározás szolgál alapúl a mű beosztására nézve, mely e szerint a II. fejezetben az értelem lélektanával, a következőben az érzelem s az utolsóban az akarat lélektanávai foglalkozik. Minthogy a mű hivatása a tanítói pályára készülőknek megfelelő ismeretanyagot adni, szerző nemcsak a lelki élet tényeinek megismertetésére törekszik, hanem a megfelelő helyen és alkalommal igen áttekinthetően és világosan összegezi a lelki élet ismeretének az életre és az iskolára, egyszóval a nevelésre való fontosságát s így az elmélet nála, ahol csak lehet, szoros érintkezésben áll az élettel. Ezen érintkező pontok több helyen valóban érdekesek és tanulságosak, nevezetesen, ahol a szerző a szemléltetés elveit összegezi, majd ott, ahol a fantázia színes és világos fejtegetése után, a játéknak a nevelésben való nagy szerepére mutat reá. Még inkább érvényesül ez a szempont ott, ahol az érzelem pedagógiai jelentését tárgyalja finom elemzéssel, legvégűl pedig az erkölcsi nevelés elveinek és módjainak fejtegetésénél, ahol szerző tankönyvekben ritkán előforduló vonzó olvasmányt ad, midőn a történelmi fejlődés menetének ismeretéből azt az igazságot szűri le, hogy az egész emberiség körében az ismeretnek, a művelődésnek hódításával, terjedésével az erkölcs is egyre magasabb fokra emelkedik, — ami aztán szerzőt rávezeti műve végén a nevelés céljának ilyen meghatározására: „A nevelés célja a kultúrának a terjesztése, növelése, ami egyúttal a humanizmus erkölcsi eszméjét is magában foglalja".

Ami a mű tárgyát tisztán tudományos szempontból illeti, szerző felöleli, amennyiben keretei megengedik, — az újabb lélektani kutatások minden fontosabb eredményét s így mindenesetre a tudomány színvonalán áll. Fejtegetései világosak, jól érthetők s az életből, tapasztalásból vett példákkal s jeles írók műveiből vett találó idézetekkel meg vannak világítva az elvontabb részek is.

Kisebb részlet-kérdésekben vagy néhol kifejezésekben azonban nem értünk mindenben egyet szerzővel. Nevezetesen nemcsak tudományos, hanem pedagógiai szempontból is jobb lett volna a logikának, mint a lélektantól különböző tudománynak jellemét és a logikai törvények sajátosságát jobban kidomborítani s a logikai részt külön feje-

zetben tárgyalni. Szerző ugyan minden, a logikához tartozó fejezetben tesz erre nézve igen helyes és találó megjegyzéseket; kérdés azonban, hogy a tanuló ezekből elegendő módon fogja-e látni a két tudomány határait? — Abban egyetértünk szerzővel, hogy „a tudat láthatatlan, megfoghatatlan“ — s talán, mondjuk, „meghatározhatatlan“ is. De, hogy ismeretelméleti úton teljesen megközelíthetjük lelki életünk ezen ősi alaptényét, arról eléggé tanuskodnak Fichte vagy nálunk Böhm Károly fejtegetései. Kétségbevonjuk továbbá szerző ezen állítását: „Általában a tárgyaknak értékét, becsét mindig érzelmeinkhez mérjük és szerintük állapítjuk meg. Az u. n. értékitéletekhez mindig tapad bizonyos alanyiasság“. Alanyiasság a valóságitéletekhez is tapad s egyáltalában mindenhez, ami ismeretünk tárgya lehet. Az előbbi állítás pedig véleményünk szerint nem helyes azért, mert tisztán lélektani alapon áll, már pedig a lélektani elemzés útján még senkinek sem sikerült az érték végső gyökeréig elhatolni; s ettől eltekintve a fenti mondás az értékelést teljesen az egyesek szeszélyeinek szolgáltatná ki, ami végéremehetetlen bonyodalmakra adhat okot. — Megjegyezzük végül, hogy az esthetikának a magyar „Széptan“ elnevezése nem helyes s így annak propagálása is (147. l.) mellőzendő.

Eltekintve ezen apró kifogásoktól teljes elismeréssel adózunk a szerzőnek, amiért a lelki életnek ily összefüggő, kimerítő s a tudomány magaslatán álló fejtegetését adta. Munkáját figyelmébe ajánljuk mindazoknak, akik a lélektan mai eredményeit, világos, összefüggő, többször színes és élvezetes alakban s jó magyaros stilusban akarják megismerni. *Dr. V. B.*

Medgyesi Pál élete és működése. Irodalomtörténeti tanulmány. Írta *Császár Károly.* Budapest, 1911.

Csak néhány szóval akarunk e tanulmányhoz hozzászólni. A szerző irodalomtörténetinek nevezi, bizonyosan az irodalom fogalmának a szokottnál tágabb értelmezésével. De maga is érzi, hogy az elnevezés nem eléggé jogos s igazolni törekszik magát, amit a tárgyon kívül Pázmány, Alvinczi, Melius stb. például idézésével vél elérni. Medgyesinek nincs egyetlen munkája sem, mely a tulajdonképeni irodalomhoz tartoznék, Császár irodalmi szempontból mindössze két dolgot tud kiemelni: forditói elvét és a nyelvre vonatkozó nézetét. Medgyesinél a kettő még egyet jelentett: a helyes, a magyar szellemnek megfelelő kifejezést. Jó, mondhatnók, kitünő példái voltak Pázmány és Gelei Katona.

Ezt nem tekintve érdemes és hasznos munka volt összefüggően adni Medgyesi életét, aki a maga korában (17. sz. első fele) jelentős állásokat töltött be, jelentős szerepet vitt, bár exponáltabb helyen sem egyházában, sem a politikai életben nem állott. Csöndben szeretett munkálkodni, az előkészítés nehéz feladataiban volt otthonosabb, a kivitel gyümölcseit nem nagyon iparkodott magának megszerezni. Kivált mint fordító, a református presbiteriumi mozgalmak egyik vezetője és mint szónok, különösen Rákóczi lengyel hadjárata után, mikor Erdély pusztulásnak indult. Beszédein a jeremiádok hangja ömlik el, mintha a 16. század éledt volna újra.

Császár a szétszórt, gyakran kevés számú adatból egységes élettörténetet adott. Újat nem hoz elő, Medgyesi életének eleje és vége nála is homályba vész, de egyébként ügyesen szerkesztette meg az életrajzot, melynek előnyére válik még a könnyű, élvezetes előadás mód. Így a szerző iparkodott azokkal is megkedveltetni munkáját, kiket az ilyen tárgy nem szokott érdekelni, gyakran épen az élvezhetetlen feldolgozás miatt.

Vannak munkájának unitárius vonatkozásai is (36. és 37. o.). Medgyesi udvari papsága idejére esik a túlsulyba jutó reformátusoknak erőszakoskodása az idegen vallásúakkal szemben. A történelemből ismeretes, hogy az unitáriusok és különösen a szombatosok szenvedtek ezekben az üldözésekben. Császár a történeti tények megitélésében pártatlanul jár el s az uralkodó nézettel tartva, az üldözöttek oldalán áll. Az erőszakos térítések a finomabb lelkű Medgyesinek sem tetszettek, aki a „zsidózó"-kat nem vallásukért, hanem tudatlanságukért rója meg a fejedelemhez intézett levelében. A szerző az ide vonatkozó adatokat nagyobb részt Szalárdi Siralmas krónikájából merítette, mely Kemény Zsigmond Rajongókjának is alapul szolgált. *B. F.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Az őszi főtanács fontosabb tárgyai és határozatai. *A* főtanács tárgysorozatát nagyobb és szenvedélyesebb viták nélkül tárgyalta le. A tárgyak közül kiemeljük a következőket:

A mult évi zsinati főtanács hódoló üdvözletét, melyet ő felsége 80. születésnapja alkalmára küldött fel, ő felsége köszönettel legkegyelmesebben fogadni méltóztatott. *Alapitványokat* tettek. Sharpe Emilia úrnő évi 110 font (mintegy 2640 K) sterlinget tevő alapitványt, hogy annak terhére Manchesterbe a „Unitarian Home Missionary College"-be küldhessünk egy lelkészi pályára készülő ifjút. — Lőrinczy Dénes ny. altábornagy a székelykeresztúri gimn. javára tett régebbi alapítványát 2500 K-ra egészítette ki. - Az 1869-ben érettségit tett osztálytársak a kollégiumi konviktus javára 305 K alapítványt tettek. — Dr. Jankovich Pál isk.-felügyelőgondnok 100 K alapitványt tett, melynek kamataiból jutalom adandó annak, aki legnagyobb gondot fordít testére, ruházatára, iskolai szereire. — A *dr. Bedő Albert* pályadiját Kovács Lajos nagyajtai lelkész nyerte el. — A *székelykeresztúri gimn. épitése* ügyében a főtanács örömmel és helyesléssel vette tudomásul, hogy a Papp János-féle telek a gimnázium céljaira megvásároltatott; utasitásúl adta a képviselőtanácsnak, hogy a terv készittetésénél szorosan ragaszkodjék a 35-000 K fedezethez s kifejezte óhajtását, hogy amennyiben ez az összeg megengedi, az épületbe a könyvtár is belevétessék és az épités lehetőleg már a jövő évben megkezdődjék. — *Önálló kántori állások* szervezése ügyében kimondotta a főtanács, hogy ilyen állás csak ott szervezhető, ahol az egyházközség legalább 1200 K fizetést és lakást biztosít, a kántortól pedig képesitő oklevelet kíván. A tanitósággal egybekötött kántori szolgálat megszűnik, mihelyt az illető mint tanító nyugalomba vonul. Az egyházközségek segélyezésére kántortanitói segély címen jövőre is 4—5000 K-t forditanak. — Az *egyháztörténetre* kitüzött pályázat eredménytelen maradt; a pályázatot a főtanács nem tűzte ki újra, abban a gondolatban, hogy előbb az előmunkálatokat kell elvégezni, az anyagot összegyűjteni. — Az *egyházközségek monográfiái* átnézésével, kiegészitésével, szükség esetén átdolgozásával Kelemen Lajos tanár, egyházi levéltárnok bizatott meg s a főtanács kifejezte óhajtását, hogy a monográfiák füzetes kiadása minél előbb megkezdessék.

A *székelykeresztúri igazgatói* állásra Pap Mózes, *jogtanácsosnak* dr. Ferencz József választatott meg; a kolozsvári ének-zenetanitói állásra Sándor János, klasszika-filológiai tanszékre dr. Varga Béla; az *e. k. tanács tagjaivá* Kisgyörgy Sándor, Lőrinczy Dénes, dr. Nyiredy Géza, Kelemen Albert, dr.

Bedő Albert, Gyulay Árpád, László Domokos, Daniel Lajos, Benkő Mihály, Varga Dénes, Veress József; *egyháztanácsosokká:* Kriza János, dr. Elekes Dénes, Máthé György, dr. Dézsi Ferenc, dr. Gál Zsigmond, Major Sándor. — Az *unitárius lelkészkör* alapszabályait jóváhagyta. — Tudomásul vette, hogy a *szindi Jobbágy András*-féle birtok eladatott, de utasításul adta, hogy adandó alkalommal az alapítványi összegből birtokot kell vásárolni. -- A *Kismező* eladására az engedélyt megadta. — *Nyugalomba* bocsátotta Csegezy László bágyoni, Gálfalvi István haranglábi, Sándor Áron kadácsi, Bartók Albert csekefalvi, Kiss Sándor sepsiszentkirályi, Hadházy József désfalvi Biró Elek kolozsi, Tibáld József homoródújfalvi lelkészeket és Péterfi Dénes kolozsvári lelkésztanárt. Ez utóbbi nyugdíjazással kapcsolatban kimondotta a főtanács, hogy tekintettel a helyzetre, a kolozsvári lelkészi állás betöltését ez idő szerint a tanársággal kapcsolatban kivánja eszközölni s ilyen irányban utasítja az e. k. tanácsot ez ügy előkészítésére és javaslata előterjesztésére. – A *belső emberi nyugdíjtörvény módosítása* ügyében arra utasította az e. k. tanácsot, hogy az 1912. évi számadás és 1913. évi költségvetés eredményéhez képest tegyen újabb előterjesztést az özvegyek kérelme ügyében. — Az *anyagiakról* általában megemlitjük, hogy az összes számadásokat és költségvetéseket elfogadta a főtanács; kiemeljük azonban a ladamos alamori birtok 1910. évi jövedelmét, amely 90614 K 93 f. E szép eredményt a főtanács megelégedéssel vette tudomásul s a jószágfelügyelőség tagjainak elismerését és köszönetét fejezte ki. — Az *összesitett vagyonmérleg* szerint az egyház vagyona 67!!021 K 27 f., mely összeg az előző évivel szemben 332097 K 25 f. szaporodást mutat. Ebből azonban az évi rendes szaporulat 116000 K, a többi a gazdaságok bérbeadása folytán eladott felszerelésekből és alapítványok befizetéséből állott elő. - A *tanügyi jelentések* során a főtanács felhívja az egyházköröket, hogy az iskolák fölszerelését sürgősen eszközöljék, a tankötelesek iskolába járását pontosan ellenőrizzék, hogy a beiskolázás arányszáma az országos átlagot megközelíthesse, mert semmivel sem okolható meg, hogy a mi tanulóink átlaga 10–15% különbözetet mutat.

A részletekről a nemsokára megjelenő jegyzőkönyv tájékoztatja olvasóinkat.

Kriza emlékezete. Az október végén tartott főtanácsi ülések keretében Kriza emlékezetének hódolt a papság, a Dávid Ferenc-Egylet közgyűlése, maga a főtanács, a kollégium igazgatósága és ifjúsága. Az ünnepélyeket a lelkészkör kezdette, ahol Ürmösi Kálmán imádkozott; dr. Boros György elnök értekezett Krizáról; majd Péterfi Mihály szentábrahámi lelkész mondott el szépen és formásan kedves intimitásokat Krizáról, melyekkel a családapát, a férjet, a tanárt és a püspököt híven jellemezte. Majd a Dávid Ferenc-Egylet közgyülésén br. Petrichevich Horváth Kálmán elnök úr hódolt szívből jövő szavakkal Kriza emlékezetének. Este a „Kriza-Önképzőkör“ rendezett az intézet tornacsarnokában előkelő közönség részvétele mellett sikerült műsoros-estélyt, melyet tánc követett. Az estély tiszta jövedelme, 582 K 10 f. a Nagyajtán felállítandó Kriza-szoboralap javára fordíttatik. Október 29-én reggel a főtiszt. püspök úr következő beszéddel nyitotta meg a főtanács üléseit:

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Isten kegyelméből ismét egybegyültünk, hogy szeretett egyházunk ügyeivel foglalkozzunk és számbavéve annak érdekében a lefolyt évben kifejtett munkásságunkat, a jövőre szükséges teendők felett tanácskozva, azokat megállapítsuk. Mielőtt azonban ehhez kezdenénk, nem mulaszthatom el kegyelettel áldozni a püspöki székben közvetlen elődöm, Kriza János emlékének, az ő születésének százados évfordulója alkalmából (született 1811 junius hó 28-án) s meg vagyok győződve, hogy ebben egyházi főtanácsunknak minden tagja teljes lélekből osztozik velem. Megtették ezt már előttünk a Kisfaludy Társaság, a Néprajzi Társaság, a budapesti Dávid Ferenc-Egylet, ugyancsak a Dávid Ferenc-Egyletnek háromszékköri fiókegylete az ő születése helyén, Nagyajtán, tegnap pedig az unitárius lelkészkör, valamint a Dávid Ferenc-Egylet és kollégiumunkban az ifjúságnak a Kriza nevét viselő önképzőköre, szintén mind kifejezést adtak a Kriza János emléke iránti tiszteletüknek. Mennyivel nagyobb erkölcsi kötelességünk nekünk, mint a Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának egész egyházunk nevében kegyeletes érzéssel adózni Kriza János püspökünk emlékének, aki nemcsak egyháztörténetünk évkönyveiben, de mint költő, nemzeti irodalmunkban is kiváló szép nevet hagyott hátra maga után s halhatatlanságát biztosította.

Főtanácsi gyülésünket megnyitó beszédemben nem terjeszkedhetem ki, de nem is lehet feladatom Krizáról életrajzot írni. Erre különben sincs szükség. Megirta ezt legjobb barátja, a szintén nagyemlékü Jakab Elek a „Keresztény Magvető"-ben. (XIII. évfolyam, 2-ik füzet.) Azokban az emlékbeszédekben pedig, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia nevében Szász Károly, a Kisfaludy Társaság részéről Gyulay Pál, azóta szintén megsiratott jelesetnk tartottak Kriza felett, írói érdemeinek méltatása mellett az ő életére vonatkozó adatok is főbb vonásokban mind megtalálhatók.

„Szegény volt, mint mi vagyunk, pártfogó nélkül állott az élet útján, miként mi, tudás, munka és jellem által megszerezte erkölcsi értékét és társadalmi sulyát, küzdve nagy eszmékért önmérséklettel, harcolva a szeretet, szelidség és fölvilágositás fegyvereivel ügyünkért véglehelletéig s mégis a jók szeretetét, az ország tiszteletét vivta ki magának s magában kis egyházunknak. Nyomdoka nekünk örökre útmutatónk lehet."

Ime, ezek a Kriza életrajzirójának szavai. Nem adok azokhoz semmit, de nem is veszek el belőle semmit, mert azok a tényeknek teljesen megfelelnek. Hanem ezen az alapon bátor vagyok inditványozni s meg vagyok győződve, hogy inditványom egyházi főtanácsunk mindenik tagjának kebelében visszhangra fog találni:

1-ször, hogy Kriza János születésének évszázados fordulója alkalmából e kegyeletes megemlékezésünket a mai ülésünk jegyzőkönyvében fejezzük ki;

2-szor: az istentisztelet után vonúljunk ki testületileg sírjához és azt az e célra készitett koszorúval koszorúzzuk meg;

3-szor: Nagyajtán felállitandó Kriza-szoborra szavazzon meg a mélt. és főtiszt. egyházi főtanács az egyház pénztárából 1000 koronát oly módon, hogy abból 500 korona a folyó 1911-ik, 500 korona a jövő 1912-ik évben lesz fizetve".

Templomozás után, hol az istentiszteletet Józan Miklós budapesti lelkész

végezte, a főtanács tagjai, nagyszámú közönségtől s az egész kollégiumi ifjúságtól követve, a köztemetőbe vonúltak, hogy Kriza sírját megkoszorúzzák. Az egyházi főtanács nevében a főtiszt. püspök úr e szavakkal tette le a koszorút a sírra:

Sírodhoz jöttünk Kriza János, hol poraid nyugosznak, de bölcsődre gondolunk, amelyben 100 évvel ezelőtt boldog szülők vigasztaltak és amelyben a Muzsa is homlokodon csókolt.

Igen, e sír körül kegyeletes érzéssel egybesereglett gyülekezet, kedves atyámfiai! e pillanatban nem a halott, hanem az élő Kriza János jelenik meg az én lelki szemeim előtt. Ott látom őt a szószékben, amint buzgón és áhítattal imádkozik s beszédével, az evangélium hirdetésével hallgatóit az Isten országának keresésére inti és az igazság után szomjazó lelküket az örökélet vizeivel táplálja. Ott látom őt a tanteremben, amint tanítványait oktatja, ismeretekkel gyarapítja s őket a jó, az igaz, a szép, az erkölcsös s az istenes életre buzdítja és emellett nem egyszer még testi táplálékáról is gondoskodik. Ott látom őt íróasztala mellett, amint fenkölt gondolatait, nemes érzelmeit dalba önti, szülőföldjét megénekli s a Székelyföld bércein és völgyein szétszórt vadrózsákat összegyűjtve csokorba köti s azzal a nemzeti irodalmat megajándékozza. És ott látjuk őt mindnyájan családi körében, a társadalomban, a püspöki székben, kötelességeit mindenütt híven és lelkiismeretesen teljesítve, egyházának és hazájának dicsőségét munkálva s mindezek által magának a halhatatlanságot biztosítva.

Óh bizony, ha a Kriza életén és munkásságán végig tekintünk, valamint ezért életében köztisztelet és nagyrabecsűlés környezte, emlékének is hódoló tisztelettel kell adóznunk. Ez hozott minket sírjához is születésének 100-dik évfordulója alkalmából. Szolgáljon e tiszteletünk csekély jeléűl e koszorú is, melyet a Magyarországi Unitárius Egyház főtanácsa nevében kegyeletes érzések között sírjára teszek. Legyen emléke örökre áldott közöttünk és szelleme hasson át mindnyájunkat s terjedjen ki nemzetségről-nemzetségre, időtlen-időkön át.

A kollégium igazgatósága és tanári kara nevében dr. Gál Kelemen igazgató ezeket mondotta:

Az unit. kollégium igazgatósága és tanári kara nevében hálás tisztelettel teszem le ezt a koszorút a jó ember, a tudós tanár, a nagyérdemű püspök, a költészetnek új forrást nyitó költő sírjára.

Hálás szívvel dicsőítem a jó tanár emlékezetét, akit a közvélemény „az ifjúság atyjának" nevezett, akinél a beteg tanuló ápolást és gyógyulást, az éhező kenyeret, az elcsüggedett vigasztalást talált. Erről a soha nem lankadó keresztényszeretetről még ma is hálásan emlékeznek azok, akiket a jó sorsuk annak részeseivé tett.

Büszkén hirdetem dicsőségét annak a tudós tanárnak, aki fényt és dicsőséget szerzett tanszékének, aki remekbe készült ünnepi beszédeivel, előadásaival, tankönyveivel, templomi és halotti énekeskönyvével tüneményes gyorsasággal egyházunk első emberei közé emelkedett.

És hódoló tisztelettel magasztalom a nagyérdemű püspök és a költő emlékezetét, aki az unitárius nevet — a mi szűk körünkből kiemelve — a nemzet közbecsülésétől ragyogóan, dicsőséggel vitte bele a közvéleménybe,

aki felnyitotta a nemzeti költészet örökké tiszta forrását, hogy a nemzet dalosai abból merítsenek. És kétszeresen magasztalom ma, mikor ezt a tiszta forrást idegen eszmék, nemzeti multunknak, jelen küzdelmeinknek ellentmondó, jövőbeli reményeinket elfagyasztó gondolatok áramlatával zavarták fel. De ha újabb törekvések és áramlatok háttérbe szorítják is ideig-óráig a nemzeti szellemet, ha a világpolgárias gondolkodás elfásítja és elvéníti a költészetet, üdülés és megifjúlás végett mindig oda fog térni ahhoz a forráshoz, amelyet Kriza tárt fel, a népköltészethez.

Benne az ember és költő szép összhangba olvadt össze. A költészetet tündérországnak tartotta, melyben csak rövid ideig lakhatott, mert földi gondjai kiragadták onnan, de az ott töltött órák édes álmai és ábrándjai olyan költeményeket sugaltak, melyek kincsei nemzeti költészetünknek. Ilyen szép költemény az ő nemesen átélt élete is.

Azzal az imával teszem le e koszorút sírjára, hogy áldja meg az Isten őt haló poraiban s adjon nemzetünknek, egyházunknak sok hozzá hasonló férfiút!

Végül az ifjúság nevében Nyiredy Géza, VIII. o. t. mondott a koszorúletétele közben csinos beszédet. Pálfi Márton tanár beszéde, mellyel az ifjúság műsoros-estélyét megnyitotta, a következő:

Mélyen Tisztelt Közönség!

Kedves Ifjúság!

Az idén kerek 30 éve lesz, hogy egyik önképzőköri gyűlésünkön egy lelkes diákunk azt a gondolatot vetette föl, hogy „rendezzen az ifjúság Kriza emlékére ünnepélyt születése helyén, Nagyajtán s jelölje meg születése házát emléktáblával.“ A gondolatot tett követte s az unitár. gimn. ifjúsága büszkén mutathat rá, hogy az ő lelkes buzgalma s részben áldozatkészsége folytán áll ott az az emléktábla, hirdetve a szellemi szikra kipattanását

Amit most akarunk, annak az eszmének a szikrája nem tőlünk pattant ki. A szoborért, melyre az érceet ezennel össze akarjuk táncolni, aligha bottal is nem verne szét köztünk a puritán gondolkozású egyházfő, ki maga volt a megtestesült szerénység és igénytelenség. De erősen hisszük, hogy ha állni fog az a szobor, a mi Önképzőkörünk ifjúságához lesz a legillőbb érte a leglelkesebben buzgolkodni s talán nem leszünk szerénytelenek, ha azt állítjuk, hogy táncolni bizonnyára senki sem fog érte oly szívesen és lelkesen, mint mi. Ám jó is lesz jókedvünk színes pillangóit mind-mind kibocsátnunk, hadd lelje bennük gyönyörűségét a Vadrózsák örökifjú kertésze s hadd simúljanak el korholni készülő homlokáról a ráncok a mi kothurnustalan, de annál őszintébb és igazabb szeretetet és tiszteletet lehelló vidámságunktól.

Mert hát kit is ünneplünk mi Krizában, kinek a nevét zászlónkra írtuk? Ünnepelhetnők a puritán gondolkozású és egyszerűségű egyházfőt, ki okos szelídségével, lekötelező szeretetreméltóságával s gondolkozásával és érzületének nemességével csak becsültebbé tette az unitárius nevet itt és túl a tengeren

Ünnepelhetnők a költőt ki mesterkéletlen egyszerűségű igénytelen költeményeiben, mikre ő maga sem sokat ad, csodás szépségű új világokhoz vezető ösvényeket tapos. A mi Reményünknek apró diákjai, a Krizák és Szentiványi Mihályok kóstolnak be igazában először a népköltészetnek abba

a csodás forrásvizébe, melyből alig egy néhány évre rá örökifjúságot iszik magának a magyar poézis a Petőfi és Arany János poharából.

Vagy ünnepelhetnők — s ez lenne a legigazabb ünnepünk — ünnepelhetnők a Vadrózsák halhatatlan gyűjtőjét, ki „kevély bámulatba ejtette az országot“ azzal, amit hozott s talán még nagyobb bámulatba ejtette s fogja még ezután ejteni — mert nálunk külön kell mindent fölfedezni — azzal, ahogyan hozta. Mert nem eltanúlt irányelv, nem divatos jelszavak továbbadása volt Krizánál az a sokat emlegetett népiesség, nem is hangzatos frázis, vagy beteges érzelgősség, hanem a lélek mélyéből fakadó, az egyéniségből kisúgárzó természetes és ösztönszerű vonzalom és megértés.

Ámde a mi ünneplésünk még ezeknél az okoknál is — hogy úgy mondjam — bensőbb, gyöngédebb, melegebb és meleget árasztóbb szálakból van fonva.

Kővári, a történetíró írja, hogy ezt az Önképzőkört egy bon-mot, egy talpraesett székely mondás teremtette. Egy barna képű nyurga nagyajtai diák, Kriza János mondta volt, hogy az *olló nem koppantó.* S ez a mondás ütötte volna igazán nyélbe az amúgy is alakulófélben levő Olvasótársaságot, a mi Önképzőkörünk ősét: Az *olló nem koppantó.* Bevallhatjuk, hogy ez nekünk ma bizony egy kicsit arabusul van. Nem értjük, hol itt a szellemesség s még kevésbé, miért kell azért Önképzőkört alakítani. De rögtön megértjük, ha magunk elé képzeljük a 30-as évek diákjait, amint a nagy asztal körül ülve egy szál faggyúgyertya halvány világánál szedik magukba a tudományt s időközönként koppantóval szedik le a hamvát az Edisont nem ismerő faggyúreflektornak. Azért koppantóval, mert ha pl. ollóval nyulnának hozzá, abból két nagy veszedelem származhatnék. Egyik, a kisebbik az, hogy kiállhatatlan bűzzel telnék meg a szoba, a másik, a nagyobbik az, hogy az olló nemcsak a hamvat, hanem magát a világosságot is elnyisszenthetné. Az olló tehát nem koppantó, azaz diáknyelvre fordítva és székelyűl értve: az iskolai törvény nem illemszabály, nem erkölcsi törvény. Vágni hiszen vág az olló, akarom mondani, az iskolai törvény és rendszabály is, de a művelt tanulónak finomabb és érzékenyebb vágószerszáma is van, a koppantó, akarom mondani, a lélekben lakozó erkölcsi törvény. Drága kincs arra való ember kezében az olló, akarom mondani, az iskola nyujtotta tudás is, de még drágább a koppantó, azaz a lelki műveltség. Az olló nem koppantó; a tudás még nem műveltség. Azt meg lehet egy kis igyekvéssel szerezni az iskolában, ezt csak az önképzés adhatja meg, mindenki csak saját maga ajándékozhatja meg magát vele. Aki csak azt szedi magába, amit a tudós tanárok a kathedráról tanítanak, az még csak félmunkát végzett, csak ollóra tett szert; a koppantót, a lelki műveltséget magának kell megszereznie önképzés útján. Mire van hát szükség az iskolában? Olvasótársaságra, önmunkásságra és önfegyelmezésre szoktató önképzőkörre. Az ollóhoz ez szerzi meg a koppantót, az iskolai törvények mellett ez szerez érvényt az erkölcsi törvénynek, a tudást ez tetőzi be lelki műveltséggel. Igy értem és így magyarázom én a Kriza székely szellemességgel megcsattintott koppantóját. Igy lett a koppantóból nálunk Önképzőkör.

Unitárius Ifjúság! Ez a koppantó a te megbecsűlhetetlen örökséged Ezt örökölted te attól a gazdag lelkű nagyajtai diáktól, kinek az emlékére ma ünnepet rendeztél.

Lehet, hogy lesznek, akik arra biztatnak, — ah nagyon modern világban élünk — hogy dobd el ezt a divatja múlt ócskaságot: a villanyfényhez úgy sem kell koppantó. Nehogy felülj valaha ennek a modern bölcseségnek, magyar unitárius ifjúság. A villany korában is csak pisla mécsvilág a tudás világa s bizony-bizony megoltod, vagy kiállhatatlanúl kellemetlenné teszed, ha meg nem szerzed hozzá a lelki műveltség koppantóját. Higyj a székely agyvelő bölcsességében, a Kriza örökében: az olló bizony-bizony nem koppantó

Servét viennei szobrának leleplezése. Okt. 15-én leplezték le Servét szobrát a délfranciaországi Vienne-ben, ahol őt hajdan in effigie megégették. Az ünnepélyen szabadgondolkozókon kivül résztvettek Északamerika és Anglia unitáriusai, Németország és Svájc szabadelvü protestánsai. *Montet* E., a genfi egyetem rektora beszédéből, melyet a leleplezés alkalmával tartott, álljanak itt a következő részletek:

„Ha van város, melynek falai közt szobrot kellett emelni Servét Mihály emlékezetére, úgy bizonyára Vienne régi és nemes városa az. Hiszen itt töltött el Servét életéből 12 esztendőt, az ő hányatott életének legjobb és legkevésbé zavart esztendeit. Itt adta ki nagy művét: a Restitutio Christianismi-t, amely ellene azt a vihart felidézte amelyben életét vesztette. Itt fogatta el és börtönöztette be őt az egyházi hatóság, amely aztán őt halálra itélte és in effigie megégettette. Itt kezdődött meg számára — a börtönből való szökése után — az a fájdalmas zarándoklás, amely őt a champeltéri máglyára vezette."

Másfelől, ha van város, amely e szobor felavatásánál tartozott magát képviseltetni, kétségkivül Genf városa az, amelyben Servét halálra itéltetett és vértanúságot szenvedett.

Mi Genfben úgy éreztük, hogy tartozunk egy monumentummal megörökiteni Servét Mihály emlékét, egy monumentummal, amelynek rendeltetése — a mi gondolatunkban az volt, hogy a XVI. században elkövetett, helyrehozhatatlan hibát jóvá tegye. Mi úgy vélekedtünk, hogy lehetetlen nekünk Genfben a reformáció dicsőitésére egy emlékszobrot emelnünk, míg a Servét kivégeztetésének emlékoszlopát fel nem állitottuk. Igy állitottuk és avattuk fel 1903-ban, hat évvel az 1909. évi jubileum megünneplése előtt azon a téren, ahol Servét megégettetett, azt a kőoszlopot, amelyet joggal neveztek el engesztelő emlékműnek, — e kifejezés egyébként magára az oszlopra is reá van vésve.

Mi genfiek mély hálával viseltetünk Kálvin és a reformáció iránt. A mi városunk Kálvinnak köszönheti nagyságát; ő alapította a mi egyetemünket, amelyhez tartozónak büszkén valljuk magunkat s amely mindig a felvilágosodás és a szellemi szabadság tűzhelye volt. Valóban, a XVI. század reformációja a szellemeket örökre felszabadító munkát végzett.

De amennyire ünnepeljük annak a férfiunak lángelméjét, aki a felszabadító forradalom vezére volt, épannyira elitéljük azt a tévedést, amelyet elkövetett, midőn Servét-et megégettette. A türelmetlenség általános volt a XVI. században mindenik táborban és Servét kivégeztetése abban a korban csak nagyon kevés tiltakozással találkozott, amelyek semmi visszhangot nem keltettek. De egy századnak a tévedése nem mentheti egy férfiúnak — bármily nagy volt is — a tévedését.

Ezért lett reánk nézve Servét neve a türelem eszméjének szimbolumává. Ezért van, hogy minden szobor, amelyet ezen encyklopaedikus szellemű és geniális spanyol emlékére emelnek, aki korának egyik legnagyobb tudósa volt, oly műemlék egyszersmind, amely a jelen és jövő nemzedéket arra figyelmezteti, hogy a gondolatszabadságot első kötelességünk magunknak gyakorolni és első jogunk azt másoknál tiszteletben tartani.

Önök, midőn a genfi egyetemet, vagyis Kálvin egykori akadémiáját meghivták, hogy képviseltesse magát e műemlék felavatásánál, ezzel azt akarták, hogy a nagy reformátor szellemi utódai jőjjenek el és tegyenek tanúbizonyságot, megindúlt és őszinte bizonyságot, a XVI. századbeli tudomány nagy képviselője, Servét Mihály előtt. E nemes gondolatért köszönetet mondunk önöknek. A mi helyünk valóban itt volt és mi boldogok vagyunk, hogy itt lehetünk!"

Báró Bánffy Dezső emléke. Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlésének keretében országos jellegű ünnepélyen hódolt Bánffy Dezső főgondnok emlékének. Az emlékbeszédet dr Kenessey Béla püspök mondotta. Kiemelte nagy egyéniségének suggeráló erejét, vezető elvét, hogy mindenki szorgalmas és gyors legyen a maga dolgaiban. Vázolta, míly erős és gyors volt Bánffy élete egész pályáján, sohasem gyenge, okoskodó, hanem a természeti erők következetességével dolgozott. Ezután a nagy érdemeket szerzett főgondnokról és igaz kálvinista hitéről szólt.

A protestáns püspökök fizetése Molnár Viktor államtitkár kezdeményezésére a brassói ág. ev. egyházmegye mozgalmat indított az ev. püspökök fizetésének állami kiegészítése ügyében. Protestáns egyházi körökben nagyon élénken foglalkoznak e kérdéssel. A „Magyar Hirlap" adatokat közölt, melyek különösen a gör. keleti püspökök által élvezett, állami segítséggel pótolt magas jövedelmekkel szemben a prot. püspökök anyagi helyzetének szegényes voltát tüntetik fel. Ha a szász és görög egyházak nagymértékű anyagi támogatást kapnak a magyar államtól püspöki fizetés kiegészítése címén, legalább is hasonló méltányosságot elvárhatnak a hazafias protestáns egyházak, melyeknek nemzeti missziója a magyarság fenntartása és erősítése érdekében kétségkivűl sokkal jelentékenyebb.

Törvényjavaslat az új egyetemekről. Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter a képviselőház dec. 1-én tartott ülésén törvényjavaslatot terjesztett be a debreceni és pozsonyi tudomány-egyetem létesítéséről. A javaslat szerint Pozsonyban három, Debrecenben négy fakúltást fognak felállítani, még pedig amott orvosi, mathematikai—természettudományi és jog- és államtudományi kart, emitt pedig ref. hittudományi, jog- és államtudományi, bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és mathematika—természettudományit.

A törvényjavaslat kiemeli Szeged jogos áspirációit s megigéri, hogy ezeket a legmesszebbmenőleg a jövőben egy másik főiskolai szervezettel fogja kielégithetni. E megokolás szerint az Alföld délvidékének olyan berendezések felelnének meg legjobban, melyek gazdasági, kereskedelmi- és technikai téren nyujtanak alkalmat magasabb kiképzésre. Az egyetem tipusának megállapításánál külföldi tipusok mellett, különösen a helyi viszonyokat fogja tekintetbe venni. Debrecen közönsége — a lapok híradásai szerint — forrong és elégedetlenkedik, hogy az orvosi fakultás hiányzik a tervezetből.

A lelkészi fizetés rendezése ügyében a tiszáninneni ref. egyházkerület elnökei levelet intéztek dr. Antal Gábor püspökhöz, mint a konvent elnökéhez, melyben a közös bizottság összehívását sürgetik, hogy az 1912. évi állami költségvetésben a lelkészek fizetésének rendezése végre biztosíttassék. Tarthatatlannak látják azt a függő helyzetet, melybe ez az ügy négy év óta jutott anélkül, hogy a felterjesztésekre még csak választ is adott volna a kormány. Érezvén a felelősség súlyát az eddigi sikertelenségért, arra kérik a püspököt, hogy szükség esetén még az egyetemes konventet is hívja össze, hogy a fizetésrendezés sérelmesen ne odáztassék el évről-évre. — Hasonló mozgalmat indított a magyarhoni ev. egyház is nov. 12-én a lelkészi fizetés rendezése ügyében hozott határozatával. A prot. közös bizottság nov. 27-én Budapesten igen népes gyülésben foglalkozott a lelkészfizetések rendezésének kérdésével. Hosszas vita után célszerűségi szempontok figyelembevételével egyértelműen abban állapodtak meg, hogy egy albizottság lehető sürgősen jelenjék meg a miniszterelnöknél, a vallás- és közoktatásügyi miniszternél s hivatkozva a lelkészi fizetés csekélységére, az igények emelkedésére, a pénz vásárló erejének csökkenésére, az összes tisztviselők fizetésének emelésére, kérje a korpótlék-rendszer behozatalát úgy, hogy az lehetőleg már az 1912. évi költségvetésbe felvétessék Ha pedig ez már lehetetlen volna, biztosítson a kormány már ebben a költségvetésben minden lelkész részére megfelelő drágasági pótlékot Foglalkozott még a bizottság a tanítói és tanári fizetéseknek az államiakéval egyenlővé tételével, a prot. tanároknak az állami intézetekben való mellőzésével, stb. A közös bizottság küldöttségileg tisztelgett a kultuszminiszternél, aki válaszában kijelentette, hogy tárgyalásokat indított már a pénzügyminiszterrel az iránt, hogy a kongrua-rendezés ügyében némi kezdő lépések már 1912-ben megtörténhessenek és a teljes rendezés az 1913. évi költségvetésben keresztülvihető legyen. A miniszter terve az, hogy a végleges rendezés a korpótlékra legyen alapítva.

Torony- és harangszentelés Füzesgyarmaton. A füzesgyarmati unitárius egyházközség tornyának és harangjainak felszentelési ünnepélyét dec. 10-én tartotta. Az istentiszteleten Kiss Sándor helybeli lelkész imádkozott, felszentelő beszédet Józan Miklós esperes mondott, a püspöki áldást dr. Boros György főjegyző tolmácsolta. Este táncmulatsággal egybekötött kulturestélyt tartottak.

Templomszentelés Nagyernyében. A nagyernyei unitárius leányegyházközség nagy buzgósággal gyűjtött költségen épített templomát dec. 10-én szentelte fel, mely alkalommal az isteni tiszteletet folyóiratunk munkatársa, Vári Albert főgimn. vallástanár végezte.

Az erdélyi ref. egyházkerület új főgondnoka. Az erdélyi ref. egyházkerület közgyűlése Bánffy Dezső br. főgondnok utódjáúl egyértelemmel Kemény Árpád bárót, főgimnáziumunk egykori jeles növendékét választotta meg. Nagy tetszéssel fogadott székfoglalójában igéri, hogy elődje lesz az ő irányító tűzoszlopa s igyekezni fog az ő szellemében munkálkodni; arra kéri a mindenható kegyelmét, adjon erőt arra, hogy magyar kálvinista egyháza, hazája s nemzete javára munkálkodhassék; őket hűséggel, becsületesen szolgálhassa.

Pokoly József debreceni egyetemi tanár. A tiszántúli egyházkerület Pokoly Józsefet, az erdélyi ref. theol. fakultás egyháztörténelem-tanárát az egyetemmé fejlesztendő debreceni fő.skolára az egyetemes történelem tanárává választotta meg. A közgyűlés elnöke, gróf Degenfeld József megnyitójában harcias módon kelt ki a kongregációk ellen, majd a prot. lelkészek és tanitók siralmas anyagi helyzetével foglalkozott.

Pálffy András kitüntetése. Mint a hivatalos lap közli, várfalvi Pálffy András csiksomlyói körjegyzőt, törv. hat. bizottsági tagot és a csikvármegyei jegyzői egylet elnökét a király a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki. A kitüntetett néhai dr. Pálffy Gyula volt vármegyei főorvos öccse és főiskolánk egykori hallgatója volt. A megyeszerte szorgalmáról elismert jegyző, magas kitüntetéséhez gratulálunk.

Gyászhírek. *Kissolymosi Simó Ferenc*, szilágynagyfalusi birtokos, egyháztanácsos okt. 12-én 65-ik évében elhalt. Szilágyvármegyének egyik tekintélyes birtokosa volt s nekünk derék hitsorsosunk, folyóiratunknak buzgó pártolója. Halálát a család részéről gyászolják: özvegye kissolymosi Simó Ferencné, Bayer Teréz; fiai: dr. kissolymosi Simó Károly aradi orvos, kissolymosi Simó Ferenc. — *Sepsikálnoki Bedő Gábor* magyarsárosi unitárius lelkész nov. 10-én, életének 27., boldog házasságának 4-ik évében rövid szenvedés után elhalt. A fiatalabb papi nemzedéknek egyik fáradhatatlanúl munkás tagja volt, kinek működéséhez szép remények fűződtek. Halálát özvegye, kis leánya és nagyszámú rokonság gyászolja. — *Márai Lajos* nyug. laboratóriumi igazgató nov. 13-án életének 54-ik évében hosszas szenvedés után Mátyásföldön jobblétre szenderűlt. Halálát özvegye, fia s a Mayer- és Kőváry-család gyászolják. — *Szentgericei Gál Károly* birtokos dec. 1-én életének 71-ik évében Szentgericén elhalt. Gondos, józan, mértékletes, rendszerető életével, a közjóban is híven munkáló önzetlenségével, nemes jellemével példát mutatott abban a szerény kis körben, melyen áldásos élete lefolyt. Halálát a nagyszámú rokonságból gyászolják Gál Elek nyárádgálfalvi lelkész, mint testvére, Sárosi József ravai lelkész, mint veje és Molnár Kálmán újszékelyi lelkész, mint unokaveje.

Pályázat egyházi beszéd írására. Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd írandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének a serkentésére. A beszéd Máté evangéliuma XXVIII. r. 19. versében foglalt ez alapigére írandó: „Elmenvén tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket az atyának, fiunak és szentléleknek nevében.“ A beszéd terjedelme ciceró betükkel nyomatva nyolcad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadíj egyszáz korona, mely a birálat kihírdetése után csak abszolut becsű eredeti beszédnek adatik ki. A birálat eredményét az 1912. évi egyházi főtanácson hírdetik ki; a birálatot pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollégiumban tanító felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott biráló-bizottság teljesíti. Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító tanárokat és lelkészeket A pályaművek idegen kézzel írandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön boritékba zárandó s az a boriték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1912. évi május hó 1-ig posta utján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető“ című unitárius folyóiratban kiadatik. Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek. A magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1911. évi november hó 22-én tartott üléséből. Ferencz József unitárius püspök. Végh Mihály titkár.